

ЖАНЪ МЕЛИА

МУСТАФА-КЕМАЛЪ

ИЛИ

НОВА

ТУРЦИЯ

Преведе Ал. Папанчевъ

София

ЖАН МЕЛИА
МУСТАФА КЕМАЛ ИЛИ НОВА
ТУРЦИЯ

Превод: Александър Папанчев

chitanka.info

ЧАСТ ПЪРВА
ТУРЦИЯ СЛЕД 1918 Г.
МУСТАФА КЕМАЛ, ВОИНЪТ И
ДЪРЖАВНИКЪТ

ПЪРВИТЕ ДЕЛА НА МУСТАФА КЕМАЛ

Турция изглеждаше погубена. Нейният суверен Мехмед VI беше загубил отдавна понятие какво представлява идеята за нация и отечество, както и за самата турска идея. Неговите министри бяха авантюристи, които бяха затънали в международната корупция и които не искаха да знаят, че по този начин ще завлекат страната, за която носеха отговорност, в чужди води или по-скоро ще я поставят в най-пълна зависимост от чуждестранното правителство, което се показваше тъй щедро към тях.

Дже революционерите от 1908 г., които, пеейки Марсилезата, бяха поставили младотурското движение върху действителното създаване на едно отоманско отечество, не можеха да противостоят на тази отрова на корупцията, която цареше във Високата Порта. Те се оставяха да бъдат подкупвани, дори по-открито и по-жадно, отколкото всички техни предшественици.

Последните в международната политика бяха въжеиграчи, което все пак позволяваше на Турция да бъде фактор, с който въпреки всичко трябваше да се съобразяват. Революционерите от 1908 г. не желяеха да прибегват до толкова макиавелизъм. Открито и без стеснение те се сблизиха с Вилхелм II. По този начин Турция бе вкарана във водите на Германия и Германия я завлече в своето поражение.

Между това нещастията на Турция още не бяха свършили.

Корупцията не беше още победена. Тя продължаваше да върши своите опустошения и след като понесе немското влияние, Турция попадна под това на Великобритания. Английското злато започна да тече като изобилна река. Дамад Ферид, велик везир, стана най-послушното оръдие на Англия в Цариград^[1], както Сюлейман Шефик, министър на войната и Адил бей, министър на вътрешните работи. Както Енвер бей, един от първите членове на предшестващото правителство, се беше провъзгласил за германофил, така пък всички тия министри се обявиха за англофили.

Това бе, защото тогава Великобритания беше най-богатата и най-щедра държава. Никой, дори и самият Султан, не се отказваше от

нейните царски подаръци.

Но корупцията може да вилнее само всред нищожните хора; срещу идеята и срещу прогреса тя не може да стори нищо. Европа, каквито и да са нейните похвати, влезе в контакт с Ориента. Това е големият исторически факт. Чрез този контакт, без да си дава сметка за това и без да преценява неговото голямо значение, тя донесе и своите принципи, своите методи, своята търговия — въобще всичко, което създава нейния живот.

Ориентът, страна на стара цивилизация, не можеше да остане равнодушен и безчувствен при тоя контакт. Отоманските управници се приобщиха към модерния свят чрез корупцията, турският народ — чрез усвояването на интелектуалната и индустриална култура на Европа.

Ориентът използваше малко по малко съвременния прогрес във всички негови направления, без да изпитва лутанията на културните страни; той използваше веднага всички идеи чрез книгите и вестниците, всички открития чрез железниците, параходите, автомобилите, аеропланите, безжичния телеграф и др., защото развитието на една страна не става винаги бавно, постепенно и на етапи; твърде често тя бива увеличана от бързия ход на еволюцията в един удивителен устрем и в една непосредствена и пълна трансформация.

Но в това сгромолясване на старите навици и антични традиции, в това преминаване от невежеството към пълнотата на модерния живот, във всички крушения, причинени от Всеобщата война, Турция не би могла да си остане Турция, ако за закрила на своята национална съвест тя не бе намерила върховно убежище в една от най-възвишените човешки съвести. Най-голямо щастие за нея бе, че необходимите за своето преобразование, за своето възраждане сили тя можа да почерпи в Мустафа Кемал.

Но кой е този човек, който в най-трагичния момент в историята на своята страна въплъти в своята душа самата душа на Турция?

Мустафа Кемал е роден в Солун през 1880 г. Баща му е бил отначало митнически агент, а след това търговец на дърва. Изглежда е бил един модерен ум, ако за това може да се съди от следния факт: той е искал да изпрати своя син в току-що откритото Модерно училище на Шемзи ефенди, тогава, когато майката на Мустафа Кемал настоявала

детето ѝ да постъпи в кварталното училище, гдето те живеят. Постига се компромис: младият Мустафа Кемал да отиде отначало в кварталното училище, а след това в училището на Шемзи Ефенди.

Бащата умира. Семейството на покойния се прибира на село при един чичо на Мустафа Кемал, гдето младият Мустафа се отдава на земеделски занятия, най-главното от които е било да пъди птиците от градината.

Но майката мисли за бъдещето. Тя решава да изпрати своя син при една негова леля в Солун, за да продължи образованието си. Младият Мустафа постъпва в Гражданското подготвително училище. Там той се скарва и сбива с един свой другар. Учителят го наказва, като отива дотам, че го удря; ученикът отказва да се върне повече в училището.

Тогав се проявява и неговото призвание. Той избира военната професия и иска да постъпи във Военното подготвително училище. Майка му се противи, но той упорства и най-сетне успява да я склони.

Във Военното подготвително училище младият Мустафа се отличава с любов към математиката; той привлича също внимание и с всичките си други способности — и ето че един ден един от неговите учители го повиква и му казва:

— Мое дете, не бива и двамата да се наричаме с едно и също име — Мустафа. За да се различаваме, ти ще се казваш от сега нататък Мустафа Кемал.

Кемал значи съвършен. Учителят, който прозря още тогава великата душа на своя ученик, предчувствал ли е и великата съдба на тоя, когото обучаваше? Прякорът Кемал остана на младия ученик.

Неговата любов към математиката го накарва да пренебрегне някои отдели на своето образование, най-вече френския език. Един от неговите учители му прави бележка за това и Мустафа Кемал със засегнато честолюбие използва свободното си време, за да навакса това, което е поизоставил. Той следва вечерни курсове и за три месеца успява не само да стигне, но и да надмине своите другари.

Във Военното училище в Пандакли, в което постъпва след това, той проявява все същото предпочитание към математиката. Не го напуска и наклонността му към красивото писане. Но той е вече пораснал и се намира в оная възраст, в която делата и трудът стават неразделни.

Неговият живот се развива. Той се интересува от всички неща на своето време. А повече от всичко друго наред с военното образование го привлича политиката. Заедно с военния все повече и повече израства и гражданинът, толкова повече, че ученикът от Военното училище в Пандакли се екзалтира при четенето на патриотическите творения на поета Кемал.

Така трябваше да бъде заради бъдещето, което му беше отредено. Ученикът е впрочем безукоризнен: той минава в отдела на генералния щаб, но човекът на делото, какъвто той вече чувства, че е станал, започва да ненавижда политиката на своя султан Абдул Хамид.

С няколко другари той редактира тайно един вестник, но бива открит от директора на училището; последният не се решава да упражни строгост над него, тъй като всички негови съученици се обявяват солидарни с него.

През 1904 г. Мустафа Кемал излиза от отдела на генералния щаб с чин капитан. Той продължава повече от всякога да се занимава със събитията на своето време и за да може да говори свободно с другарите си офицери върху политиката, наема с един свой другар апартамент. Издават го; другарите му и той са арестувани и изправени пред следствена комисия в Илдъза. Мустафа Кемал е осъден на три месеца затвор.

След освобождението си, той е изпратен в немилост в Сирия, на стаж в една кавалерийска дивизия в Дамаск. Тук влиза в сражение с друзите. И тук обаче той си остава непоправим. Заедно с военната дейност той продължава да проявява и политическа.

В Дамаск той основава едно тайно дружество, наречено „Отечество“ и използва преместванията си в Бейрут, в Яфа и в Йерусалим, за да основе и в тия градове клонове на това дружество. Той намира, че би могъл да развие много по-широка дейност, ако можеше да действа в Македония. Той се открива на генерал Шукри паша, инспектор на артилерията в Солун, който одобрява дейността му и го окуражава.

Мустафа Кемал решава, прочее, да отиде в родния си град; той използва за целта един отпуск, но минава през Египет, гдето основава още една патриотическа и политическа организация. Създава такава и в Солун, гдето се сближава с помощник-коменданта Джемал бей,

когото по-късно, заради общото им минало, ще направи свой министър на вътрешните работи.

В Цариград узнават за всичко това и нареждат да се проведе следствие; говорят даже за неговото предстоящо арестуване, но Джемал бей улеснява заминаването му от Солун и го връща на поста му в Яфа.

Искат и там да го преследват, но местният комендант го прикрива със своя авторитет и заявява, че офицерът Мустафа Кемал е на границата на Синай. Цариград счита, без съмнение, че Мустафа Кемал е достатъчно далеч; по този начин Мустафа Кемал се избавя от преследване.

В течение на цели три години той е забравен в Сирия, после сполучва да издейства да го аташират към началника на областта в родния му град. В Солун той намира отново политическата група, която беше основал няколко години по-рано; сега тя се нарича „Обединение и прогрес“ — организация, на която бе съдено да достигне до такова развитие, че няколко години по-късно да създаде цяло революционно движение и да доведе на власт Енвер бей и неговите приятели.

Но в делото, на което служи Мустафа Кемал, започва да прониква интригата. Той желае войската да бъде запазена от едно такова състояние на духа; напразно иска войската да бъде държана настрана от политиката. Но сам той все повече и повече се отдава на нея. Макар и по някои идеи да се отличава от младотурското движение, той се присъединява страстно към него. Така той става един отличен пропагандатор, един голям майстор в създаването на групи; той развива по този начин своите качества на организатор — всичко, което ще му послужи по-после в най-голяма степен.

Войската, която той иска да държи настрана от политиката, го следва в същата тази политика, на която се отдава с толкова жар. Тя също се присъединява към младотурското движение. С нея и като шеф на генералния щаб на Солунската армия, под командата на Махмуд Шефкет през 1908 г. той влиза в Цариград в разгара на Турската революция.

През 1910 г. той е във Франция, гдето присъства на големите маневри в Пикардия, като делегат на турския военен министър. Оттам той се връща в Солун, после в Триполи, гдето реорганизира армията.

Той е отново в родния си град, гдето на един конгрес накарва най-сетне да приемат, макар и без да намери после ни най-малко приложение, принципа, на който тъй много държи, а именно, войската да бъде държана настрана от политиката.

Той се връща в Триполи, дето е извикан малко след това да вземе участие в първите сражения с Италия. След това го виждат в Галиполи, после на Балканите, които са във война; той завзема отново Одрин, който изглеждаше загубен за Турция; после е назначен военен аташе в София.

[1] Цариград — старото българско наименование на Истанбул (на турски: İstanbul), известен още като Константинопол. — Б.ел.кор. ↑

ПОРАЖЕНИЕТО И СЪПРОТИВАТА

През ноември 1914 г. Турция взема страната на Германия. Мустафа Кемал е назначен началник на 19-а дивизия, която се сражава със съглашенците в Арбурну. И именно той, тогава още полковник, спъва в Анафорта настъплението на съглашенските сили. След това е изпратен в Кавказ за командир на 10-я армейски корпус и като генерал е преместен в Месопотамия, където поема командването на 7-я армейски корпус.

Тук той влиза в конфликт с главнокомандващия армията немския генерал Фалкенхайн. Последният е приготвил голям план за офанзива срещу Багдад, на който дал името Йълдъръм, което ще рече гръм — име употребявано някога от турците по времето на войната на Бонапарт в Египет. Мустафа Кемал не одобрява нито този план, нито начина на действие на Фалкенхайн по отношение на военните работи и вътрешната политика на Отоманската империя. Той не се побоява да се обяви против немския генерал. Тогава последният, чрез един млад немски офицер от главната квартира, се опитва да го подкупи с касетки пълни със злато. Но Мустафа Кемал, подушвайки това, заявява изрично, че счита, че тия касетки се поднасят не лично нему. Той ги приема, но издава една разписка, не на името на младия немски офицер, а на името на немския главнокомандващ и побързва да разпорежи да бъдат препратени касетките със злато на шефа на интендантството на турската армия.

Разногласията между двамата генерали продължават. За да изрази по-силно своя отказ да сътрудничи с Фалкенхайн, Мустафа Кемал отива дотам, че напуска собственото си командване и назначава за свой заместник Али Риза паша. Тогава касетките със злато се връчват на Али Риза паша и той издава нужната разписка.

Мустафа Кемал натоварва тогава своите двама адютанти да занесат тази разписка на немския генерал и да му поискат дадената по-рано от него такава. Но Фалкенхайн намира за добре да се прави, че не знае нищо. Мустафа Кемал обаче не се оставя да бъде надхитрен; той дава на адютантите си следната категорична заповед:

„Ще отидете при Фалкенхайн. Ще влезете и двама в стаята му и ще му кажете: «Златото, което дадохте на нашия шеф, е запазено непокътнато, а разписката за него Ви е била връчена. Твърдението Ви, че не съществува разписка, не ще може да унищожи съществуването на самото злато. Ако сте загубили разписката, ще Ви върнем златото. Дайте ни един документ, че златото Ви е предадено». После ще прибавите: «Вие трябваше отдавна да си дадете сметка, че командирът, който ни изпраща тук, не е от тия, които биха допуснали опущения по отношение интересите на своята страна. Ако още се съмнявате в това, нашият комендант е в положение да Ви даде за това доказателства — Вам и на общественото мнение. Вашето злато стои запазено, но подписът на Мустафа Кемал, много по-ценен от това злато, не би могъл да остане у Вас»“.

Фалкенхайн не смее повече да отрича и предава на адютантите разписката, подписана от Мустафа Кемал.

Загдето умишлено е напуснал своя пост Мустафа Кемал е отстранен от длъжност за един месец, а след това е изпратен в Алепо. Но и там той не се бои да засили още повече конфликта си с немския главнокомандващ.

На 30 септември 1917 г. той изпраща на Енвер бей, министър на войната, един подробен рапорт, в който се занимава не само с Фалкенхайн, но и със самата Турция, а също и с Англия, намеренията и плановете на която предвижда. Той пише против Фалкенхайн:

„Фалкенхайн се осмелява да казва днес на всекиго, който го слуша, и при всеки случай, че той е немец и че като такъв той желае, естествено, да мисли преди всичко за интересите на Германия. Ако след два месеца той успее да защити добре Палестинския фронт, използвайки всичките си сили, той ще застане пред света и пред нашата страна като такъв, който е нанесъл една от най-големите победи, и тогава цялата ни империя ще се превърне в една немска колония; за да постигне това, Фалкенхайн ще си служи с нашето злато и с последните хора, които можем да съберем в Анадола“.

За Турция той казва:

„Войната изчерпи без изключение силите на всички наши части, съставени от разни националности; връзката между народа и администрацията е силно разклатена“.

Той се вдига със следните думи против Англия, тъй като предчувства победата на Съглашението.

„Разполагането с една база от мюсюлмански свят, който служи на Англия, създаването на едно християнско управление в Палестина, подчинено на английско влияние, и осигуряването си по този начин завинаги на Египет, на Суец и на Червено море, желанието ѝ да изгони Турция от най-хубавите ѝ области и да я лиши от последните ѝ религиозни сили, всички тия намерения имат за Англия такава голяма важност, че биха могли даже да заместят нейните военни цели и биха съставлявали за нас непоправими удари“.

Но Енвер бей не може да допусне един негов подчинен да заема по отношение на него такава поза и да си позволява такива разсъждения. Той взема страната на Фалкенхайн, комуто се поверява командването на Палестинския фронт, а Мустафа Кемал си остава в немилост.

Германските неуспехи в Палестина следват непрекъснато. Принуждават се да се обърнат към Мустафа Кемал, когато назначават командващ групата от 4-а, 7-а и 8-ма армии. Мустафа Кемал организира своето настъпление към Багдад, но в този момент Турция поисква мир.

Отоманското правителство не знае какво да прави с Мустафа Кемал. То не го иска в Цариград. Тогава го поставят начело на 3-а армия. В това си качество Мустафа Кемал има административното управление на вилаетите на Източен Анадол. Правителството мисли, че по този начин се е отървало от него: всъщност то работеше против себе си и по този начин, без да съзнава и без да си дава ни най-малко сметка за това, то подготви великата съдба на Мустафа Кемал и в същото време, по един незабравим в историята парадокс — освободението и възраждането на същото това отечество, което Енвер бей беше продал на Германия, а великият везир Дамад Ферид се готвеше сега да продаде на Англия.

Примирието бе подписано на 30 октомври 1918 г. в Мудрос. От този ден на сцената се явява Мустафа Кемал. Той е представителят на отечеството, което не желае да умре. Всички други, управниците в Цариград, се отдават на един полезен за тях фатализъм и оставят събитията да се развиват.

Турската армия трябва да се демобилизира. На Мустафа Кемал се дава заповед да изпълни в Анадола условията на примирието, но командващият 3-а армия прави тъкмо обратното. От разбитите остатъци на турската армия той прави усилия да създаде една национална сила; той не скрива намерението си за съпротива срещу победителите на своето отечество.

С това той се противи на управляващите в Цариград. За едни той е бунтовник; за други — авантюрист. Без съмнение, лесно бе за някои да квалифицират партизаните на Мустафа Кемал като банди и орди. Но френското национално чувство не се излъга. Всички негови симпатии от този ден са на страната на Мустафа Кемал, който срещу правителството в Цариград установява ново правителство в Ангора^[1].

Командващият 3-а армия намира в действителност, че Ангора, построена върху едно издигнато плато, на края на една скалиста и стръмна висота, с твърде суров климат, представлява една недостъпна крепост и набързо в нея се инсталира всичко необходимо.

От този трагичен час Ангора става център на съпротивата, става все повече и повече истинската столица на Турция.

Един славен френски воин, който се е сражавал с отоманските сили, генерал Гуро, не се бои да направи публична възхвала на новото турско отечество, на турската армия и да заяви, че тия, които следват правителството, съставено от Мустафа Кемал в Ангора, „са чисто и просто националисти или, който предпочита — патриоти“.

Цариградското правителство желае да получи обяснения от Мустафа Кемал; той отговаря, като си подава оставката като генерал. Но в същото време той става неоспоримият шеф на всички турски патриоти, т.е. на националистическата партия.

На 14 май 1919 г. конференцията за мира, която решително иска да свърши с турската империя, има намерението да даде мандат на Съединените щати за Цариград и Армения, на Гърция — за крайбрежната зона, центъра на която е Смирна^[2], на Италия — за Южния Анадол, на Франция — за Северния Анадол, обемащ Брусас^[3] и Ангора и образуващ истинската турска държава, в която трябваше да се намира и седалището на Султана.

Но ето че изведнъж се узнава, че на 19 май 1919 г. гърците са дебаркирали в Смирна. Това нападение бе подготвено от Венизелос, също човек на Англия, с тайната поддръжка на последната, поради

липса на една френска политика в Ориента, и то с цел да се ускори развоя на събитията.

Мустафа Кемал заявява в едно интервю:

„Когато в 1914 г. Германия наруши договора, гарантиращ целостта на Белгия, Англия взе тържествено оръжие, за да защити своята оскърбена чест. Целият свят потръпна от негодувание при извършеното от Кайзера насилие над Белгия. Тъкмо пет години от тогава поставеният под клаузите на примирието в Мудрос подпис на генерал Галтроп, представител на Великобритания, е срамно потъпкан от внезапното въоръжено нападение над една беззащитна нация. Гръцката армия дебаркира без никакво основание в Смирна, гдето извърши кланета и повдигна срещу себе си целия Анадол.

Англия, тъй горда за запазването на своята чест в Белгия, опетни своята история в Ориента чрез една империалистическа политика, пълна с амбиции и фатална за нейното колониално бъдеще“.

В Цариград се състоя един грамаден митинг на големия площад пред джамията Ахмед. Последната е украсена с национални цветове и носи следния надпис на турски и френски: „Смирна ще си остане турска“. Плакатите на манифестантите съдържат следните надписи: „Искаме своето право. Два милиона турци не могат да бъдат принесени в жертва на двеста хиляди гърци. Мюсюлманите не ще умрат и не могат да бъдат унищожени. Турчинът никога не е бил роб и никога не ще бъде такъв“.

Но Цариградското правителство продължава да стои в пълна резигнация^[4] и остава събитията да се развиват. Тогава в целия Анадол настъпва едно истинско възбуждение и се надава викът „на оръжие“. Мустафа Кемал е на висотата на своята задача. „Бунтовникът“ се явява като един отличен вдъхновител; „авантюристът“ се показва един голям организатор. По този начин всички лъжи, които бяха разгласени по негов адрес, изгарят в самия огън на пожарите, запалени от гърците, подставени солдати на Англия.

Войната е започната. Националните сили се групират около Мустафа Кемал; това е най-удивителната съпротива всред неизвестностите на настоящето и най-голямата вяра в бъдещето.

[1] Анкара (на турски: Ankara), до 1930 г. известен под името Ангора. — Б.ел.кор. ↑

[2] Смирна — днешен Измир. — Б.ел.кор. ↑

[3] Бурса (на турски: Bursa), по-рано известна като Брусa. — Б.ел.кор. ↑

[4] Резигнация — примирение с положението, безропотно подчинение на съдбата. — Б.ел.кор. ↑

ПЪРВОТО НАЦИОНАЛНО СЪБРАНИЕ И ПОБЕДАТА НАД ГЪРЦИТЕ

През това време, на 16 август 1920 г., великият везир Дамад Ферид паша слага подписа си под Севърския договор между Турция и Съглашенските държави.

Но на следващия 14 септември унижена Турция смело се изправя. Мустафа Кемал свиква един народен конгрес в Сива, на който се приема националния пакт:

„Турция не ще сложи оръжие, докато не постигне освобождението на своята територия и етнографските си граници.

Едно национално събрание, избрано свободно, ще замести в името на народа цариградското правителство, изменник на отечеството, и ще ръководи съдбините на Държавата“.

Изборите се провеждат. Мустафа Кемал е избран за председател на Националното събрание и последното, за да потвърди своето решение да се бори докрай и за да изрази своята вяра във възстановяването, се премества в Ангора, т.е. до самите неприятелски линии. Зданието, в което то се помещава има вид на военно помещение: една голяма зала, по-дълга отколкото широка, твърде скромна, с ученически чинове и две бели железни лампи на тавана. В същото това място през младотурската революция са ставали заседанията на комитета „Обединение и прогрес“. Триста и четиридесет депутати едва се побират в нея, а освен това е оставено място и за публиката. Това младо събрание, цяло трептящо от надежди, гласува на 21 януари 1921 г., т.е. още в първото си заседание, Закона за политическата организация на нова Турция. Това е големият факт, който съдържа всички зародиши на бъдещето.

Ето и неговите основни положения:

„Член 1. — Суверенитетът принадлежи на Нацията безрезервно и безусловно. Режимът на управление почива на следния принцип: народът решава сам фактически и непосредствено своята съдба.

Член 2. — Изпълнителната и законодателната власти принадлежат на Великото национално събрание, което единствено

представлява истински Нацията.

Член 3. — Турската държава се управлява от Великото национално събрание и нейното правителство се нарича «Правителство на Великото национално събрание на Турция».

Член 4. — Великото национално събрание се състои от членове, избрани от народа във вилаетите...

Член 5. — Съществените права, като изпълнението на постановленията на Шериата^[1], създаването, изменението и отменянето на законите, сключването на конвенции и договори за мир, извикването под знамената за защита на страната, принадлежат на Великото национално събрание...“

През това време тази нова Турция е притисната от всички страни. Трябва да се признае, искат да задушат кемалистката съпротива, правят усилия да подпомогнат гръцкото нахлуване и за тази цел действуват едновременно: арменците в Кавказ, англичаните в Месопотамия и Франция, противно на чувствата на своя народ, в Киликия.

От друга страна Ангора преговаря с Москва, толкова повече, че болшевишкото проникване в Грузия, Азербайджан и Армения, осигурява на Мустафа Кемал известно спокойствие откъм тая страна. Няма нищо общо между Ангора и Москва, нито от социална, нито от държавна гледна точка; няма никаква общност на идеи и от политическа гледна точка. Ангора се държи резервирано към Москва. Единствено това са обстоятелствата, които заставят Нова Турция, която иска да живее и която се чувства подгонена от толкова европейски държави, да се разбере със Съветите: тя намира в Русия поддръжката, която другаде ѝ липсва.

Ето защо на 16 март 1921 г. делегатите на Ангорското Велико национално събрание подписват с г. Чичерин, комисар на външните работи в Русия, един договор, по силата на който двете нации се задължават да не признават никакъв мирен договор или друг международен акт, който биха желали да наложат на една от тях. Това не попречи ни най-малко на Мустафа Кемал да потуши комунистическата пропаганда в Турция, основавайки се на твърденията на Москва, че III Интернационал и Съветска Русия са две съвсем отделни неща.

Постигнатото съглашение дава възможност на Мустафа Кемал да се организира още по-добре. Той има това, от което армията му се нуждае. От една страна германците, изтегляйки се от Анадола, изоставиха нарочно цели складове със снаряжения и мунициии: динамит, гранати и артилерия; от друга страна италианците от Адалия^[2] и Кония^[3] снабдяваха по контрабанден начин войниците на Мустафа Кемал с оръжие, а тези последните успяват да си вземат обратно материала на турската кавказка армия, който англичаните бяха поставили под секвестър^[4].

Мустафа Кемал е не само изкусен организатор, но и отличен вдъхновител. Негови са думите, отправени към войниците след един период на обучение:

„Онова, което нашата армия трябва да представлява, трябва да се определи така: една единица от нашата армия трябва да може да победи всяка друга еднакво силна единица от чужда армия и да спре всяка два пъти по-силна от нея единица. Повече от това не искам от вас; бойните качества на нашата раса ще направят останалото. Но минимумът, който ви означих, трябва да се поддържа на всяка цена. Ако ние го поддържаме, бъдете сигурни, че ще можем винаги да запазим Турция от всякакво нападение. Аз имам вяра в две неща: в устрема на нашия народ и в стойността на нашата армия“.

В това време гърците възвестяват шумно своята голяма офанзива. Мустафа Кемал се е приготвил за отбрана. Гърците започват своята акция в същия този месец юли 1921 г., който за Франция трябва да бъде преход към мира. Турските флангове се съпротивляват, но центърът отстъпва, образува се една широка вдлъбнатина — пътя към Ангора е открит.

Гърците превъзнасят вече своята победа при Сакария. Но скоро те ще трябва да бият отбой: на 10 септември 1921 г. с едно върховно усилие войските на Мустафа Кемал контраатакуват и принуждават гърците да започнат отстъпление. Поражението застига гърците при Сакария.

Гърция получава европейски насърчения и обещания. От страна на Съглашението се предлага примирие и гърците веднага го приемат, но Мустафа Кемал, когото едно оправдано недоверие прави твърде благоразумен, не се съгласява да го приеме, освен при условие, че гърците ще се изтеглят веднага от Анадола.

През април 1922 г. Мустафа Кемал продължава военните си приготовления; тогава гърците се опитват да направят една диверсия. Подтикнати и поддържани от Великобритания, която мисли само как да управлява скрито тяхната страна, те подхващат старата си мечта за възкресяване на някогашната Византийска империя и поискват да завземат Цариград. Но ще им стане твърде много.

Силата на английската политика в Ориента се дължи в голяма степен на слабостта на френската политика. Франция се решава тогава да спаси едно тъй компрометирано положение, да осигури запазването на договорите и за да прегради пътя на гръцката армия, френските войски в Цариград, последвани въпреки желанието им от английските, се отправят към Чаталджанските позиции.

Опитът, прочее, не сполучи: английската политика, която нищо не спира, когато не може да успее в подлите си комбинации, съобщава тогава официално чрез агенция Ройтерс, че: „Гръцкото правителство е било предупредено от Съглашението, че настъпление към Цариград не ще бъде допуснато“.

И ето че съдбата се приближава бърже и всички гръцко-британски тайни планове се сгромолясват с разгрома на подставените от Англия гръцки войници, с поражението на Гърция, „по-мощната империя“ на Великобритания.

На 25 август 1922 г. армията на генерал Трикупис е атакувана от турската армия в Трас. На 2 септември в сражението при Ушак тя е разбита напълно и турците вземат 50 000 пленници, 700 оръдия, 2000 картечници и огромно количество муниции. На 9 септември турците достигат пред Смирна, която гърците опожаряват, преди да избягат. Но Анадола е освободен от неприятеля.

Великобритания се вижда принудена да се намеси открито. За да попречи на напредването на Мустафа Кемал, тя концентрира всичките си морски сили при Дарданелите, в Мраморно море и Босфора. Но Мустафа Кемал е постигнал вече военните си цели: Анадола и Трас са спасени; той може, прочее, да приеме примирието в Мудания на 11 октомври 1922 г.

Тогава за пръв път в историята една победена, разпокъсана и изтощена от четиригодишни кървави изпитания страна, след това, което претърпя от 1913 до 1918 г., доказва пред очите на целия свят дълбоката си и несравнима жизненост. Тя изникна от поражението си,

без съмнение, чрез предаността на най-верните си синове, но най-вече чрез върховната енергия, която почерпи от своя патриотизъм.

[1] Шериат — ислямското право, което урежда всички аспекти на живота и обществото. — Б.ел.кор. ↑

[2] Анталия (на турски: Antalya), по-рано известна като Адалия. — Б.ел.кор. ↑

[3] Коня (на турски: Konya), по-рано известна като Кония. — Б.ел.кор. ↑

[4] Секвестър — забрана за ползване на имущество, наложена от органите на властта. — Б.ел.кор. ↑

МУСТАФА КЕМАЛ, ПОБЕДОНОСНИЯ ИЛИ ТУРЦИЯ — НОВА НАЦИЯ

Упоритостта на турския народ да живее го спаси от затриване и умираща Турция се изправи отново на краката си и се яви в съвременната история като една млада и нова нация. И пред несвързаността, колебливостта, интригите, неумението и лошите замисли на Европа, която най-сетне видя да ѝ убягва плячката, която тъй подло бе дебнала, тази млада и нова нация се издигна като една тържествуваща нация, с която от сега нататък трябва да се съобразяват.

Признателна Турция приветствува Мустафа Кемал с името, което можеше да даде и на себе си — Ел Гаази, т.е. победоносния.

Но ето че стана нещо най-неочаквано. Стара Европа мислеше, че султанът е върховната и духовна сила на Турция, че Повелителят на правоверните е облечен в една абсолютна и тъй да се каже, вечна власт в свещения град Цариград. Кой би могъл да оспори съществуването и могъществото на повелителя на Отоманската империя? А ето че се издигна един човек, сам победоносния Мустафа Кемал, който има куража да заяви, че Отоманската империя е отживяла времето си и че от сега нататък тя отстъпва мястото си на правителството на Великото национално събрание на Турция.

На 1 ноември 1922 г., дата историческа, в 19 часът, след една реч на Мустафа Кемал, заседащото в Ангора Национално събрание гласува единодушно и с най-голям ентузиазъм следния закон:

„Член 1. — Начиная от 16 март 1920 г. (т.е. с обратна сила) и завинаги управлението на нацията се намира в ръцете на Националното събрание. Никаква друга форма на управление не ще бъде призната и народът не ще признае никаква лична власт, като тая в Цариград.

Член 2. — Халифатът ще продължава да бъде упражняван от фамилията Осман, но Събранието ще избере един принц, чиито морални качества, талант и държане ще го направят достоен за този избор. Турското правителство ще бъде главната опора на Халифата“.

От сега нататък датата 1 ноември се провъзгласява за национален празник.

В резултат на това, Турция, която иска да преустрои сама съдбата си, обявява за нищожен Севърския договор, подписан със Съглашението от министри, които, когато са го подписвали, не са упражнявали никаква национална власт.

Султан Мехмед VI не се чувства вече в сигурност в столицата, гдето впрочем от доста дълго време той е гледан от собствената си страна само като един заложник в ръцете на Англия. Пленник на Великобритания, „ватиканизиран“ от нея в Цариград, както се бе изразил Лойд Джордж, най-естествено бе за своето спасение да се обърне към нея.

На 17 ноември 1922 г. една телеграма съобщава следното: „Тази сутрин султанът избяга на борда на британския крайцер *Малая*, който веднага след това замина за Малта“.

Това е краят на Отоманската империя. Новият Халиф е принц Абдул Меджид. Ето с какви думи Мустафа Кемал му съобщава за неговото назначение:

„Националното събрание реши единодушно свалянето от престола на Мехмед VI, който прие предложението на неприятеля, целящо да разруши мюсюлманската цялост чрез напусчане седалището на Халифата, бягството му с един английски параход и потърсването на чуждестранна закрила.

Имам честта да Ви уведомя, че съгласно Органическият закон, който поддържа без ограничения суверенитета на Държавата, Националното събрание, съставено от истинските представители на нацията и съсредоточаващо в себе си изпълнителната и законодателна власти, Ви избра единодушно за високата мисия на Халифата.

Вашият избор е донесен до знанието на мюсюлманския свят и на турския народ от Великото национално събрание на Турция.

Моля Всемогъщият да направи Вашият избор да бъде източник за процъфтяване и щастие за ислямския свят“.

На 24 юли 1923 г. в Лозана бе подписан договора за мир между Съглашенските държави и млада Турция. Според някои Турция е постигнала повече, отколкото е смеела да очаква. Но това е успехът на нейната дипломация, обединена в едно национално чувство и силна

пред бъркотията на европейската дипломация и недоверието, което съглашенските държави си вдъхват една на друга.

И ето сега Великобритания, вярна на своя навик, не се стеснява ни най-малко да използва това, което става. Още веднъж и несмущавана от своите противоречия, тя се опитва да притегли чергата към себе си. Тя започва да прави мили очи на същите тия, на които целеше да постигне пълното поражение и непоправима разруха.

Чрез устата на лорд Кързън Великобритания предлага своето приятелство на Турция и лорд Кързън, забравяйки своето съучастие с гърците, макар и да счита, че Турция е обхваната от „един преувеличен и пламенен патриотизъм“, ѝ предлага услугите на своята страна, като взима дори позата на апостол: „Нека схванем грамадните мъчнотии и тежките задачи, които предстоят на Турция и нека ѝ дадем нашата пълна подкрепа“.

Леснотата на нейния империалистичен морал позволява на Англия една такава бързина на еволюиране, че тя не се стеснява всичко да обещава.

А първият министър Макдоналд през юли 1924 г. направи да се чуе звънът на английското злато.

„Между Англия и Турция се открива една нова ера на приятелство. Турците са готови да оплодотворят големите си национални източници на богатство и да предприемат всичко необходимо за повдигането на своята страна до нивото на другите цивилизовани народи, а английските дружества и британските финансисти имат необходимите средства, за да осигурят изпълнението на турските проекти“.

Националното събрание в Ангора беше едно военно събрание. Неговата работа започна сред най-мъчни усилия и трагическата неизвестност на утрешния ден. То живя само за спасението на раждащото се и още слабо отечество. То изпълни успешно всичките си задачи; венецът на неговите усилия бе Лозанският договор. С него мисията му бе завършена и то премина в историята.

През август 1923 г. се извършиха нови избори. Има ли нужда да се казва, че те бяха едно осветяване на политиката на Мустафа Кемал?

Той е избран за председател на новото Национално събрание и в това си качество взема веднага думата:

„Ние влизаме във втория период от дейността на Националното събрание на Турция. Аз поздравявам почтително членовете на нашето ново Събрание. Тази легислатура^[1] съвпада с щастливото започване на новата история на нова Турция. Аз считам този факт за щастливо предзнаменование за щастието и спасението на нашата страна, на нашата нация и за положението на нашето Събрание. Нашата четиригодишна борба за независимост завърши с един мир, достоен за националната ни репутация.

Когато подписаният в Лозана договор бъде ратифициран от нашето Събрание, ние ще навлезем в една нова фаза на труд, независима и щастлива в пълния смисъл на думата. Пожелавам Ви от все сърце успех за запазване на щастливите резултати, постигнати с уредените в Лозанския договор въпроси и ползотворна дейност за осигуряването спокойствието и благоденствието на нашата страна.

В периода, който предшества свикването на Събранието аз се радвах на уважението и доверието на нацията. Аз изпълнявах функциите на председател на първото Събрание и тия на главнокомандуващ на вашите героични армии.

Това ми донесе най-големи национални почести. Моят избор за председател извиква в душата ми чувства на дълбока благодарност. За да бъде достоен за тази национална почит, аз обещавам пред Вас и пред цялата нация да продължавам да работя и да развия всичките си сили за успеха на осветения от мира труд, опрян на вашето съдействие и на доверието на народа. Честта да бъде ваш избран и доверен председател поставя пред мен задължението да направя известни декларации. Вярвам, че те ще бъдат добре посрещнати“.

Мустафа Кемал прави преглед на всички изминали събития, извлича от тях поука и очертава задачите, които трябва да се постигнат: поддържането и процъфтяването на държавата, сигурността на страната, съдебната реформа, националната икономика, благоустройството, политика на приятелство и взаимно уважение към съседните държави и другите сили. После продължава:

„Ако хвърлим един общ поглед върху това свято нещо, каквото е нашето отечество, ще констатираме, че то представлява едно обширно пространство земя, лишена от благоденствията на живота и благосъстоянието. Под тази черна земя обаче лежат неоченими богатства и върху нея живее един героичен народ. Само като

оползотворим свещеното наследство на нашите прадеди, ние ще докажем на света, че сме достойни да живеем завинаги като свободен и независим народ.

Нашите надежди, нашата енергия, нашето единение ще бъдат гаранция за успеха на усилията, които ще отпочнем по пътя на прогреса и цивилизацията.

Нека благословим заедно героите, които се отличиха през най-критическите дни, които преживяхме. Да се помолим на Всевишния за упокоение душите на тия измежду тях, които пожертвуваха живота си за осъществяване на това велико дело. Венецът на успехите, с които можем да се гордеем, лежи в самия организъм на нова Турция. Нашата държава притежава всички условия и необходими качества, за да води един траен живот. Отправлям молитвите си към Всевишния да ви подкрепи, за да можете да оползотворите щастливо добродетелите на нашата раса“.

[1] Легислатура — срок на пълномощието на представителния орган (парламент, муниципален съвет) или изборно длъжностно лице, напр. президент или кмет. — Б.ел.кор. ↑

РЕПУБЛИКАНСКА ТУРЦИЯ

Но на Турция трябва да се даде окончателна форма на управление. Тя отхвърли някогашната тирания, тя желае да бъде господарка на съдбата си, една модерна, демократическа нация. И тя взема своите съдбини в ръцете си, прокламирайки на 29 октомври 1923 г. Републиката.

Тя определи по следния начин органическият си статут:

„Суверенитетът принадлежи на цялата нация. Националното събрание администрира държавните департаменти посредством делегати — изпълнители.

Събранието избира председател на Републиката измежду своите членове за една сесия, т.е. четири години. Председателят е преизбираем.

Председателят на Републиката определя измежду членовете на Събранието председателя на Съвета, който избира министрите измежду депутатите.

Председателят на Републиката подлага листата на министрите на одобрение от Събранието“.

Заседанието продължи до три часа след полунощ. В този момент 101 топовни гърмежи, стресвайки жителите на Ангора в техния сън, възвестиха прокламирането на Републиката.

Поетът Акиф състави един химн в чест на турската независимост и Република. Този химн бе приет от Събранието като национален химн на Турция. Ето буквалния превод на първите две строфи на тази „Марсилеза“:

*Не се бой. Това червено знаме, което се развява на
хоризонта, не ще изчезне,*

*Преди да угасне и последната звезда, която свети
над моята страна.*

*Това е звездата на моя народ. Тя ще продължава да
свети.*

Тя е моя и само на моя народ.

*Живях свободен във вечността и свободен ще си
остана.*

*Кой е този безумец, който би искал да ме пороби? Той
ме учудва.*

*Аз се издигам кат вълната, събарям преградите и ги
преминавам;*

Безкрая не може да ме удържи и преливам бреговете

*Ако стоманена стена обкръжи на запад хоризонта,
За да спася своята страна, аз имам гърдите си, в
които блика гореща кръв.*

Не се бой. Как би могло да я задуши.

*Чудовището с изхабени зъби, което се счита
носител на цивилизацията?*

*Другарю, не оставай тия подлеци да идват в моето
огнище,*

*Изгради преграден щит с гърдите си. Нека се спре
тая безсрамна сган;*

*Дните, които Бог ти обеща, ще дойдат може би по-
рано от утре.*

Мустафа Кемал е избран за председател на Републиката. Той смята да продължи своето дело, да бъде човекът, какъвто винаги е бил. Такъв бе той на бойното поле, такъв той иска да остане и начело на Държавата, т.е. човек на делото, водач на народа си. Той основа „Партията на народа“, той иска да остане в първите редове на тази „свещена партия, която създаде силата, прогони външния неприятел, смаза вътрешния противник и осигури свободата на народа“.

Той прибавя: „За мен няма неутралитет, аз не съм с тия, които са въвн от Републиката и Революцията, аз съм техен враг“.

Председател, да, но в една страна, още в началото на своето възраждане, която има нужда да бъдат осигурени нейните основи; военен началник, готов да се хвърли отново в борбата и да използва цялата си власт и всичкото си влияние, за да вдъхновява и направлява, ако потрябва, държавните дела.

И тъй, в Турция е прокламирана Републиката; отсега нататък турският народ държи в ръцете си своите съдбини. Без съмнение, той възлага на избрани от него лица законодателните и изпълнителни прерогативи^[1], но той е върховният господар.

Това предполага, че не може да съществува паралелно и друга власт, каквато и да е тя. Съществува обаче още и тая на Халифа, последна останка на една изчезнала династия, което дава възможност на тая династия да съществува със значителен апанаж^[2].

Този Халиф е облечен в духовна власт. В други страни тази власт е строго определена, но в Исляма тя излиза вън от границите на догмата и вярата; той може да се намесва във всички области на социалния, съдебния, административния и даже правителствения живот. В даден момент той може да стане застрашителен и за самото правителство.

А животът на турската република, която има за цел да пресъздаде турската нация и да я води към висшите цели, които Мустафа Кемал й поставя като амбиция, трябва да бъде осигурен. За изпълнението на своето патриотическо и национално дело тя не трябва да бъде смущавана от духовната дейност на установената редом с нея власт.

На 1 ноември 1922 г., премахвайки султаната и решавайки Халифът да бъде занапред избран от Националното събрание, последното извърши отделянето на духовната от светската власт. Но при младостта и крехкостта на раждащата се Република това не бе достатъчно. Политическата еволюция на Турция трябваше, прочее, по силата на нещата да повлече премахването на Халифата и съсредоточаването на двете власти — духовната и светската — в едни и същи ръце. А какви по-добри ръце от тия, които в своя върховен суверенитет избира турският народ — тия на самото Национално събрание?

Миналото трябва да бъде заличено; там, където се ражда национализмът, принципът на етническите конфедерации взема надмощие над религиозните връзки. Идеята за отечество и расовото чувство се издигат над всички други съображения. Религията, нещо свещено, която принадлежи към областта на идеала, става отсега нататък дело, изключително на съвестта и вярата, следователно частно дело. Модерната национална идея може да се установи само по този начин; националното, интелектуално и морално, политическото и

икономическо единство не може да се осъществи, освен при тия условия.

На 1 март 1924 г. Мустафа Кемал в една своя реч в Националното събрание направи преглед на всички условия за финансовото, военно, икономическо и пр. въздигане на Турция.

„Щастието на народа налага повелително, щото нашата свещена вяра и нашите вярвания да бъдат освободени от всяка политика на интереси и аспирации“.

Той иска, прочее, премахването на Халифата. Без съмнение, това е един пълен и окончателен отказ на Турция от всяка духовна привилегия. Турция обявява тържествено, че тя иска да бъде само една модерна нация като другите; тя отхвърля теократическото^[3] схващане за държавата, за да стане една държава, която да се посвети само на себе си, на своето бъдеще и процъфтяване.

Времената се изменят. Впрочем не е Коранът, който е установил Халифата. Коранът само казва в глава IV, стих 62: „О верующи, бъдете послушни на Бога, на Пророка и на тия измежду вас, които упражняват властта“.

И въз основа на тия думи Сеид бей, министър на правосъдието и бивш професор във факултета по право в Цариград, обяснява на Националното събрание:

„Думата Халифат означава просто управление... Нашият Пророк преди своята смърт е делегирал Халифата на цялата нация. Днес нашият народ урежда сам своите работи. Такава е божествената воля... Нека обясним на народа истината и да тръгнем по пътя на прогреса“.

Исмет паша, председател на Съвета от своя страна заявява:

„Как можем да допуснем Халифатът да представлява една по-висша от правителството политическа институция? Никая независима страна не може да приеме едно подобно настояничество. Каква политическа връзка свързва различните мюсюлмански и независими държави с Халифата? Не е вярно, че Халифатът е единствен в състояние да ни осигури симпатиите на мюсюлманите. Симпатията, която е съществувала досега към нас във всички мюсюлмански страни, се дължи само на усилията, проявени от турския народ...“

За да няма повече дуализъм нито във външната, нито във вътрешната ни политика, Халифатът трябва да бъде премахнат... Гласувайте за независимостта на Турция, за да отговорим на големите

жертви и на великите усилия, извършени от турския народ в неговата борба за независимост“.

По този начин се постигна осъществяването на онова, което изглеждаше невъзможно за един назадничав ум или за всеки, комуто липсва съзнание за ония дълбоки промени, които се извършиха през войната и които развълнуваха дълбоко сърцата на хората и състоянието на нещата, а именно свалянето на Халифа и премахването на Халифата от Националното събрание на Турция.

Трябва да се признае, че народите на Исляма се развълнуваха от това премахване много по-малко, отколкото отначало можеше да се предполага. Само индийските мюсюлмани интервенират^[4] пред Мустафа Кемал. Той им отговаря, че достойнствата на Халифата отсега нататък се възплътяват в Националното събрание и правителството на Турция. Няколко месеца след това индийските мюсюлмани известяват, че ще изпратят една делегация. Мустафа Кемал разпорежда да им съобщят, че тази делегация ще бъде добре дошла в Ангора или Цариград, ако идва да направи едно обикновено приятелско посещение, но ако делегацията желае да разисква с правителството на Ангора или с която и да е друга организация по въпроса за Халифата, ще бъде безполезно да се безпокои, тъй като турското правителство не допуска никакво вмешателство във вътрешните работи на Турция.

Някои, които се ръководят от спомените за миналото, ще извикат може би, че това е смъртта на Ориента. Не, това е възраждането на Ориента. И стара Европа е умирала и то не един път, но винаги се е възраждала и изниквала по-нова и по-силна от пепелищата, които я покриваха цяла.

Мустафа Кемал желае, щото Турция да живее един пълнокръвен и деятелен живот с поглед, обърнат към бъдещето. В първите дни на септември 1924 г., турската Република честваше в Тумлу Бунар, близо до Афион Карахисар, годишнината на победата, която през септември 1922 г. създаде независимостта. Тя освещаваше един паметник на незнайния турски воин. Мустафа Кемал, вземайки думата при това освещаване, произнесе реч, която произведе най-дълбоко впечатление в цяла Турция:

„Отечеството ни иска сега да стане богато и цветущо. То има нужда от образование. То жадува за една по-висша цивилизация.

Трябва му един нов манталитет. За да изпълните тия негови желаниа, трябва да се заловите сериозно за работа...

Идеалът на нашия народ е да стане един цивилизован народ. Не е да не знаете, че стойността и свободата на един народ се намират в съотношение с цивилизаторското дело, което той е извършил. Народите, които са неспособни да извършат това дело, загубват фатално своята независимост. Историята ни дава много примери за това.

Първото условие за съществуването на една нация е да тръгне по пътя на цивилизацията и да успее в това. Тия, които се спират по пътя или които от невежество или нехайство обръщат погледи назад, са осъдени да бъдат погълнати от буйните вълни на общата цивилизация.

За да успеем по пътя на цивилизацията, ние трябва да се обновим. В социалния и икономически живот и в областта на науката може да се успее само по пътя на еволюцията.

Условията, които уреждат живота и съществуването на народите, търпят по необходимост промени. В една епоха, когато откритията на цивилизацията преобразуват всичко в света, един народ не може да гарантира своето съществуване, ако се придържа сляпо към един отживял времето си манталитет.

Нека отхвърлим и премахнем всички софизми, всички предразсъдъци. Това е една необходимост, която ни се диктува от самия живот. Всички пречки, които се изправят пред нашата нация, която е способна на всякакво усъвършенствуване, трябва да бъдат съборени“.

Този пълен с енергия и дейност живот, който Мустафа Кемал поставя като амбиция на своя народ, заплашваше през 1925 г. да се превърне в едно разочарование.

[1] Прерогатив — право, власт, привилегия, изключително право. — Б.ел.кор. ↑

[2] Апанаж — голямо поземлено владение в средновековните монархии, представляващо обширна територия, отдавана за издръжка на лица от владетелския двор. — Б.ел.кор. ↑

[3] Теократическо — от теокрация: политическо господство на духовенството в държавното управление. — Б.ел.кор. ↑

[4] Интервенирам — намесвам се, вземам участие, посреднича, вмесвам се, вмъквам се, набърквам се. — Б.ел.кор. ↑

КЮРДСКОТО ВЪСТАНИЕ И ВЪПРОСЪТ ЗА МОСУЛ

Две сериозни изпитания чакат Турция. Първото можеше да разруши самите нейни основи, да унищожи завинаги всичко извършено от Мустафа Кемал — това бе въстанието на кюрдите. Второто можеше да ѝ наложи една нова война, т.е. да я изправи пред нови рискове, след тъй много преживените от нея — това бе въпросът за Мосул.

Кюрдското въстание е според едни реакция на стара, фанатична Турция против модернизма на млада Турция. То е също реакция на феодалната система против републиканската форма на управление, на клерикалния и консервативен дух против свободния граждански и прогресивен дух.

Но както писа по това време Хюсеин Джахид бей във в. „Танин“: „Невъзможно е да си представи човек едно националистическо движение сред невежествените планинци, които живеят отделено на групи и племена, под властта на своите шейхове“.

Ето защо според други кюрдското въстание има едно много по-долно начало. Областта, в която става въстаническото движение, е същата тая, за която спорят Великобритания и Ангорското правителство. Това е богатата с петролни извори Мосулска област, която граничи с турска Армения и с Ирак, за които е даден мандат на Англия. Турция претендира, че жителите на този Кюрдистан са нейни; Великобритания поддържа противното. Това е годината, през която Съветът на Обществото на Народите ще има да се занимава с въпроса за Мосул, предвиден в Лозанския договор. Едно въстание на жителите на спорната територия ще докаже на Съвета, че кюрдите не са спечелени за Ангорското правителство.

И започва да се твърди упорито, че кюрдското въстание има за изходен пункт Мосул и че е организирано от английски агенти. Факт е, че офицери кюрди, известни със своето англофилство, се присъединиха към въстаниците.

Както и да е, бунтът избухва в първата половина на февруари 1925 г. в четириъгълника, който се образува от градовете Карпут,

Диарбекир, Битлис и Муш. Шейхът Саид, главатар на племето Накхебендис, е начело на това движение, което заплашва да вземе големи размери.

Ангорското правителство обявява военно положение в Кюрдистан и решава да действа с най-голяма енергия.

По силата на чл. 10 от френско-турската конвенция от 21 октомври 1921 г., която допуска превоза на турски войски през територията на Сирия и на френски войски през турска територия, Ангорското правителство изпраща по железопътната линия от Мейдан — Екбес за Чобанбей войски против възбунтувалата се кюрдска област.

Стават ожесточени сражения в Диарбекир и Карпут. Турските аероплани бомбардират Хани и Пирани, център на кюрдските сили. Снегът, който изобилно вали в планините, пречи на напредването на турските войски. Но „въоръженото въстание срещу въоръжената сила на държавата“, както казва едно комюнике на Ангорското правителство, е потушено.

В един момент то беше взело значителни размери и кюрдският фронт бе достигнал такова протежение, че турците бяха принудени да бомбардират пространството от Атини до Диарбекир, т.е. около 400 километра.

Това въстание бе най-голямото изпитание, което преживя нова Турция. Противно на очакванията на някои, че всички или поне една част от нейните жители ще влязат във връзка с партизаните на шейха Саид, нова Турция видя всичките си синове да стягат редовете си и да останат повече от всякога верни на Мустафа Кемал. Проповядваният от последния идеал бе потопен в самия огън на въстанието, и доби още по-голяма сила. Турция като нация доказва още веднъж, че тя иска да живее и независимо дали въстанието е резултат на едно ретроградно религиозно движение или е създадено от златото на неприятеля — тя представлява цял един блок против явния или таен неприятел. Свещеният съюз победи измяната, патриотизмът възтържествува над фанатизма, съзнанието на настоящето се оказва по-силно от пробуждането на миналото.

Това е моралът, който се извлича от кюрдското въстание. Това едновременно инстинктивно и съзнателно разбиране на интересите на

отечеството от всички турци спаси самото отечество от примките, които току-що му бяха поставени.

Същото това съзнание спаси Турция и при разискването на въпроса за Мосул с Англия.

В член 3 на Лозанския договор се постановява, че „границата между Турция и Ирак — касае се следователно за територията на Мосул — ще бъде определена приятелски между Турция и Великобритания в срок от девет месеца“. Договорът прибавя: „В случай на несъгласие между двете правителства, спорът ще бъде отнесен пред Съвета на Обществото на народите“.

Ирак всъщност е под английски мандат и неговият суверен не е нищо друго, освен един обикновен агент на британския империализъм.

През март 1914 г. Великобритания и Германия се бяха съгласили да си поделят собствеността на петролната Мосулска област, като 75% от капитала на дружеството Turkish Petroleum Co бъде английски, а 25% остане на Дойче Банк.

Сключеното на 17 май 1916 г. споразумение между г. А. Бриан от името на Франция и г. Аскуит от името на Великобритания разграничи френската и английска зони на действие в Азиатска Турция.

Френската зона обемаше Сирия и целия Мосулски вилает до Персийската граница; английската — Месопотамия и Багдад, а Палестина трябваше да бъде поставена под международен режим.

Тази конвенция не се хареса на английските финансисти и Foreign Office започна постъпки за изменението ѝ, които достигнаха пълното си развитие при смяната на френското правителство. Клемансо стана председател на министерския съвет във Франция.

През декември 1918 г. той се среща в Лондон с Лойд Джордж. Клемансо е човек на настроението. Сцената, станала историческа, е добре известна. Клемансо иска от Лойд Джордж да се споразумеят относно Ориента и Лойд Джордж му отговаря, че желае Палестина да бъде под английски мандат и Франция да се откаже от Мосулската област в полза на Англия. Клемансо приема без възражение при единственото и тъй минимално условие — Великобритания да се съгласи Франция да поеме 25-те% на немския пай в Turkish Petroleum Co.

Въз основа на този кратък разговор, на 9 февруари 1919 г. Foreign Office иска от Франция не само Мосул, но и още едно значително

парче от Сирия и Клемансо признава тази претенция за основателна.

Клемансо действуваше с лекота, Лойд Джордж пък — при дълбокото познаване на английския империализъм, който скъпи британските интереси и който живо се интересува от всичко, което може да засегне могъществото и бъдещето на Англия.

Вън от своето петролно богатство Мосулският вилает е и от твърде голямо географско значение. Всички големи пътища между Турция, Персия и Кавказ минават през него. Мосулският вилает разделя Турция от Персия. По този начин Персия е обкръжена от една страна от Мосулския вилает, а от друга — от Индия. Поради това Мосулският вилает представлява за Англия важна операционна база. Оттам тя може да влияе върху Турция и Персия, да напредва към Каспийско море, да надзирава централна Азия и да доминира над света.

Отстранила по този тъй лесен начин Франция, Великобритания ще може да упражнява пълно въздействие над правителството на Ангора. При това установяване на границата между Турция и Ирак, предвидено от Лозанския договор, поставяйки в служба на Ирак цялата си мощ, а в случай на нужда и своите оръдия, Великобритания мисли преди всичко за своите интереси. За нея Ирак е само едно оръдие на нейния империализъм.

Великобритания не губи нито минута. Още на утрото след примирието в Мудрос тя окупира Мосул, което е противно на духа на Лозанския договор, и се установява там, както направи преди години с Египет, гдето успя напълно.

През май и юни 1924 г. турските и английски делегати се събират в Цариград, за да разискват, според чл. 3 на Лозанския договор, върху турско-иракската граница. Но преговорите не успяват. Съгласно Лозанския договор въпросът е отнесен в Съвета на Обществото на народите.

Последният издава своето решение на 16 декември 1925 г. Мосулският вилает се присъединява към Ирак, като „британското правителство се поканва да представи на Съвета един нов договор с Ирак“, който ще осигури за още двадесет и пет години мандатния режим, определен в съюзническия договор, сключен между Великобритания и Ирак и в утвърдения на 27 септември 1924 г. от

Съвета на Обществото на народите акт на британското правителство за приемането на тия мандати.

Турският делегат Тевфик Рушди бей протестира със следните думи:

„Тъй като суверенните права на една държава върху дадена територия не могат да се прекратят, освен с нейното съгласие, от това следва, че нашите суверенни права върху целия Мосулски вилает си остават непроменени“.

Положението на Турция става деликатно. Трябва ли правителството на Ангора да прибегне до изненадите и рисковете на една нова война или да направи големи жертви, за да спести на Турция един нов период на разрушение чрез кръв и пари?

Мустафа Кемал намира, че за своето възраждане неговата страна има нужда от цялата си кръв и от всичките си пари, особено след дългите години на войни и избивания. Колкото това и да е болезнено, за нея е за предпочитане да пристъпи към окончателното уреждане на тоя въпрос с Англия.

Сключеният в началото на м. юни 1926 договор установява границите, като Турция се отказва от Мосулския вилает. В замяна на това тя осигурява сигурността на южните си граници, като сключва с Англия договор за взаимно ненападение за срок от десет години и ѝ се признава правото да получава в течение на 25 години една десета част от всички доходи, плащани на правителството на Ирак за експлоатацията не само на петролните извори в Мосул, но и за тези в Ирак. Когато този договор идва за утвърждаване от Националното събрание в Ангора, Тевфик Рушди бей, в качеството си на министър на външните работи обяснява с достойнство:

„Тъй като основната задача на Турция, която съставлява главната сила в Близкия Изток, е да бъде елемент на реда и на прогреса в кръга на цивилизованите народи, ние се съгласихме да направим жертви, за да осигурим мира в Близкия Изток, независимостта и щастието на Ирак и установяването на нормални отношения с Англия“.

С това полето за дейност на Турция става по-свободно. Мустафа Кемал си е поставил велика патриотична цел: Турция, издигната от упадъка, в който я беше довел султанът и неговите подкупени от чужденците министри, излекувана от раните, които ѝ бяха причинени от толкова години война, трябва не само да прогресира вътрешно, но и

да играе роля в международната политика. Модернизирана, тя не трябва да се затвори в себе си и да се обрече на една изолация, която би била пагубна за нея; тя трябва да живее, както своя цялостен живот, тъй и общия живот.

ПРИЯТЕЛСКИТЕ ДОГОВОРИ НА ТУРЦИЯ

Ръководена от Мустафа Кемал, Турция желае да провежда политика на приятелски договори. Това заявява от името на правителството в първите дни на м. ноември 1929 г. в Националното събрание Исмет паша, председател на министерския съвет.

„Нашата политика е да поддържахме сигурността на Държавата и да осигурим една ера на искрен мир и спокойствие. Ръководният принцип на Турция в тази област е не да води живот без съзнание за утрешния ден, оставайки се да бъде влачена от събитията, а да бъде господарка на себе си, за да запази своята сигурност сред развоя на събитията. Тази политика не ни води към враждебно отношение към никого.

За нас е от голямо значение в нашите външни отношения да действваме по начин, идентичен на тоя, с който другите се отнасят към нас. На приятелските дела ние отвързваме с приятелство и правим усилия да не вършим неправди, но в същото време ние не желаем и да понасяме такива.

Нашите международни отношения са приятелски и коректни на базата на сключените договори или международното право“.

Турция, която, както видяхме по-горе, през март 1925 г. сключи приятелски договор с Русия, впоследствие се сближи още повече с тази страна.

На 17 декември 1925 г. Турция и Русия подписват в Париж договор, който признава, че „установяването на ясни отношения, които да допринесат за заякчаването на връзките на искрено приятелство между двете страни, отговаря на техните интереси“.

Този договор съдържа: „1. В случай на въоръжени действия против една от договарящите се страни от една или повече от другите сили, другата се задължава да запази неутралитет по отношение на първата;

2. Всяка от двете договарящи се страни се задължава да се въздържа от нападки против другата страна, да не участва в никакъв съюз или съглашение от икономически характер с една или повече от

другите сили, срещу другата договаряща се страна, а така също да не участва в никакъв съюз или съглашение с една или повече сили, насочени против военната сухопътна или морска сигурност на другата страна и в никакъв враждебен акт на една или повече сили срещу другата страна“.

На 7 януари 1929 г. агенция ТАСС телеграфира от Москва на вестниците, че президиумът на Централния изпълнителен комитет на Съветските републики е ратифицирал турско-руските конвенции, установяващи от една страна реда на разглеждането и уреждането на споровете, които биха възникнали на руско-турската граница, а от друга — опростяващ формалностите за жителите на пограничната зона, отнасящи се до земеделската експлоатация на пограничните области от гражданите на всяка една от двете страни.

По този начин, връзките на солидарност между Турция и Русия се засилват още повече. Не бе ли руското правителство, което първо даде помощ и указа своето приятелство на Турция в дните, когато последната се бореше с много от европейските държави за своето възкресение? Без съмнение, в името на тази ѝ оказана помощ, която допринесе толкова много за нейното освобождение, Турция даде на Троцки достъп в своята територия. Заедно с Ленин, Троцки бе големият вдъхновител на Руските съветски републики; неговата популярност е голяма.

След смъртта на Ленин, неговият заместник Сталин засили още повече икономическата политика на своя предшественик, политика, която вече не е тая на военния комунизъм на първите революционни години. А Троцки остана верен на този комунизъм и заяви, че Сталин създава „опасност отдясно“. Сталин, който държи властта, арестува и заточава партизаните на своя съперник. Уверяват, че Троцки е бил заточен под силна охрана в Туркестан, недалече от Китайската граница. Но това не му пречи да е във връзки с всички, които в Русия мислят като него.

Но той страда от болест в белите дробове и при популярността, на която продължава да се радва, Сталин се вижда принуден да му оказва известно внимание. Толкова повече, че здравословното му състояние вдъхва опасения и в Москва, гдето считат дните му за преброени, не искат на никаква цена смъртта му да настъпи в Русия и да предизвика по тоя начин подозрения.

Но ето че един ден през първите дни на февруари се съобщава, че под охраната на агентите на Г.П.У. — московски революционен съд, и под псевдонима Сатов, Троцки е пристигнал в Цариград на борда на съветския параход *Илич* (Ленин) и че е слязъл през нощта, за да бъде отведен в руското консулство на този град, гдето е лекуван от аташирания към консулството лекар.

Съобща се също, че пак под охраната на агентите на Г.П.У. Троцки, заедно със семейството си, ще бъде преместен в Ангора, където ще бъде един вид пленник на Съветското посолство. Незнанието, в което цариградските власти заявяват, че се намират по отношение на Троцки, мълчанието, което пази в това отношение турската преса, всичко това прави да се предполага съществуването на дадени отгоре заповеди.

Но на 6 февруари 1929 г., г. Лъобе, председател на Райхстага, в отговор на прекъсването му от един комунистически депутат, заяви: „Демокрацията е, която даде вам и на другите ползването на граждански права, и може би да се съгласим да дадем едно убежище и на Троцки“.

Последният научава за тия думи и на 17 февруари телеграфира от Пера — Цариград на г. Лъобе: „Осланяйки се на думите, казани от вас на 6 февруари в Райхстага, помолих германския консул в Пера да ми даде виза за влизане в Германия“. Председателят на Райхстага препраща това искане с благоприятно мнение на имперския кабинет.

Със същото желание за съгласие и приятелство с другите страни, на 30 май 1928 г. Турция подписва с Италия договор за неутралитет, помирение и арбитраж:

„Член 1. — Горните договарящи се страни се задължават да не влизат в никакво съглашение от политически или икономически характер и в никаква комбинация, насочена против една от тях.

Член 2. — Ако едната от договарящите се страни, въпреки нейното мирно държане, бъде нападната от една или повече от другите сили, другата страна ще пази неутралитет докато трае конфликтът.

Член 3. — Договарящите се страни се задължават да подложат на помирителна процедура различията от всякакъв род, които биха се появили помежду им и които не биха могли да бъдат разрешени по дипломатически ред. В случай на неуспех на помирителната процедура, страните ще прибегнат до съдебно уреждане на спора.

Един протокол — приложение установява процедурата, която ще се следва при помирението и съдебното уреждане на споровете“.

Този договор от 30.V.1928 г. между Турция и Италия отбелязва важна дата в историята на Ориента. От една страна той премахва безпокойствата, които Турция имаше от амбициите за разширение на империалистическа и фашистка Италия и подчертава, че каквато и да бъде формата на управление на държавите, републиканска или диктаторска, тя е работа на вътрешната политика на всяка нация и като така, всяко съглашение между държави, когато се касае за външна политика, е позволено. От друга страна, този договор позволи на Италия да поднови, както през миналите векове, връзките си с Левант^[1], не с цел на завоевание, но за морски отношения и търговия.

По случай ратифицирането на този договор Мусолини е заявил: „Отсега нататък е открито полето за едно свободно, лоялно и спонтанно сътрудничество на двете страни в търговската и икономическа област. Сега, когато Турското правителство знае, че то може да разчита на пълната лоялност на фашисткото правителство, това сътрудничество може да се развие още повече“.

Фактически Италия заема по влияние едно от първите места в Левант и в известно отношение надминава вече самата Великобритания. Ето защо, за да придаде на итало-турския пакт по-голямо значение на сближение между двете страни г. Гранди, държавен подсекретар на външните работи на Италия, отива в Ангора.

Приемайки г. Гранди, министърът на външните работи на Турция, Тевфик Рушди бей заявява: „Договорът за неутралитет и арбитраж е едно събитие, чийто последствия на почвата на мира и международното споразумение не се ограничават само в басейна на Средиземно море“. Г. Гранди отговаря, че „Италия, която трябваше да извоюва с цената на упорен труд и огромни жертви своята независимост, както и положението, което заема в света, е в състояние по-добре от всяка друга нация да прецени удивителните усилия, извършени от нова Турция по пътя на независимостта, възраждането и прогреса“. Той изказва увереността, че „итало-турското сближение ще донесе най-щастливи резултати“.

По този начин Турция, с волята си да бъде елемент на мира в Европа и средиземноморското равновесие, засилва своето значение на европейска сила.

Без съмнение, както желае Мустафа Кемал, Турция с бързи крачки се позападноевропейчва. Но с това отказва ли се тя от Изтока? Нищо не дава основание да се предполага това. Турция, каквато я създава Мустафа Кемал, със съзнанието, което тя има за своята трансформация, с разбиранията, които има на всички политически явления, не би могла да забрави вековните традиции, които я свързват с Исляма.

С издигането на своя престиж тя осигурява своето първенство в мюсюлманска Азия.

Турция и Персия, поради различия на мюсюлманските догми, персийските шиити и турските сунити, са живели често до такава степен във вражда, че в 1835 г. един отомански закон запрети брака на туркиня с персийски поданик. Но в тяхното възраждане и двете страни разбират интереса, който имат, да се сблизат една с друга. В тяхната нова младост нямат ли и двете страни същия идеал за национално освобождение и човешки прогрес?

Един турски вестник *Хакимие-и-Милие* по този случай пише в началото на юни 1926 г.:

„Народите на Ориента, станали по-разсъдливи, можаха най-сетне да разберат причините, поради които те изпаднаха в мизерия и техните стари цивилизации угаснаха.

Ето защо отсега нататък те ще се обединят чрез договори, целящи да осигурят както мира, тъй и тяхното съвземане. Правейки това, те ще изпълнят своя дълг към човечеството и в същото време ще разрушат остарелите и потиснически концепции на Запада към Изтока“.

В същото време Турция и Персия сключват договор за сигурност, според който те си гарантират взаимен неутралитет в случай на нападение против някоя от тях. В различие обаче от договорите с европейските нации, според които договори, тия нации и Турция си гарантират неутралитет в случай на нападение от страна на трета сила против една от тях, турско-персийската конвенция отива по-далеч и постановява, че „този неутралитет ще бъде защитаван с оръжие“.

В същото време Турция и Персия установяват отношения на добросъседство помежду си — те се ангажират да не допускат на своите територии никаква пропаганда, която би била предприета

против една от тях, и да попречат, щото племената, които живеят на техните граници, да могат да създават каквито и да било бунтове.

В края на май 1928 г. Турция влиза тъй също в разбирателство и с Афганистан.

Още през март 1921 г. представителите на тия две страни се бяха срещнали в Москва и под влиянието на Русия бяха подписали един договор, според който двете страни се ангажират, член 4, „да считат всяко нападение върху една от тях като нападение и върху другата и да действуват следователно за обща защита“, и чл. 5, „да не подписват никакъв договор, преди да го донесат до знанието на всяка от страните, подписала настоящия договор“.

Приятелството между Турция и Афганистан продължава да се засилва. През февруари 1926 г. Ахмед Хан, афганистански министър в Цариград, напущайки, според думите му, своето второ отечество — Турция, за да се върне в своята родна страна, уверява, че има твърдата вяра, че не ще закъснее да бъде в Афганистан тълкувател на турското обновление под високото покровителство на своя емир Аманулах. Не е ли това прелюдията на Афганистанското обновление, което предизвика в кралството на Аманулах трагичните събития през 1929 г.?

Турция и Афганистан се ангажират не само да не се нападат, но и да се съюзават и подпомагат, ако една от тях бъде нападната от страна на трета сила.

Установяват се отношения и на добро съседство: турците в Афганистан и Афганистанците в Турция ще се радват на по-благоприятно положение от това, което са имали дотогава. Турция ще даде на Афганистан учени, техници, учители, инженери, военни инструктори, от които той има нужда. През октомври 1928 г. в Цариград пристигат, за да бъдат разпределени в турските лицеи на този град, 100 афганистански ученика и 15 ученички.

Изразител на това състояние на духовете, тъй благоприятно за световния мир, Националното събрание в Ангора гласува на 19 януари 1929 г. закона, с който се ратифицира присъединяването на Турция към пакта Келог, подписан неотдавна в Париж.

На 27 февруари 1929 г. Турция се присъединява и към протокола за мир на Москва.

По този начин под ръководството на Мустафа Кемал тя определя своето място в международната политика; отсега нататък с нея трябва

да се съобразяват. Нейната воля да живее и да действа я поставя по този начин все по-напред в международната политика.

Между мюсюлманските страни се установяват връзки на взаимопомощ, въвн от някогашното сътрудничество на стара Европа, но в тия връзки няма нито панислямизъм, нито пантюркизъм.

Националният принцип изоставя тия стари идеи на заден план, зад нуждите на новото време. Всяка нация иска да живее свой собствен живот, според своите аспирации, своите интереси и своите чувства.

От деня, в който Мустафа Кемал, изкупвайки миналото, ще се съобразява само с настоящето, за да се посвети единствено на бъдещето на своята страна, той даде на света да разбере, че солидарността между народите може да съществува, но че с всякакви сливания в името на религиозната идея е вече свършено.

Мустафа Кемал счита, че Турция, която иска да живее своята собствена съдба, трябва сама да бъде господарка на целите, които ще преследва, и че това, което тя желае за себе си, трябва да го желае и за другите страни.

Както изтъкнахме по-горе, по повод премахването на Халифата, той заяви на индийската мюсюлманска делегация, че би било безполезно да се безпокои да идва в Цариград или Ангора, тъй като турското правителство не допуска никаква намеса във вътрешните работи на Турция.

По този начин и той сам отказва да се меси в работите на другите мюсюлмански страни. През декември 1924 г., по повод енергичните нападки на един член на Националното събрание в Ангора, Фетхи бей, по събитията в Египет, председателят на министерския съвет, изразяващ мисълта на Мустафа Кемал, обясни:

„Правителството се вижда принудено да заяви, че то не одобрява употребените от оратора думи по отношение на Англия, с която Турция желае да продължава добрите си отношения.

Трябва да избягваме да се увличаме от сантиментализъм. От една страна турският народ желае благоденствието и независимостта на египетския народ, но от друга — той също така желае да развива отношенията си с Великобритания и да действа по приятелски начин с нея“.

От същите тия схващания на Мустафа Кемал се инспирира и *Йени Сес*, един от най-важните вестници в Цариград в началото на

юни 1926 г. Тогава въпросът касаеше Азербайджан, който издигнат на утрото след руската революция в независима държава, бе първата мюсюлманска република, която живя само две години.

„Народната република в Азербайджан пише *Йени Сес*, бе заменена от един друг режим — Съветската Азербайджанска република, влизаща в съюза на Руските съветски републики. Безполезно е да се разглежда това положение. Турция и Съветска Русия са приятелки. За предпочитане е следователно да се въздържа от всичко, което е от естество да извика погрешни тълкувания“.

Възродена Турция споделя всички разбирания на своя шеф. Законодателните избори през октомври 1924 г. са блестящо потвърждение на това.

[1] Левант — приблизителен исторически географски термин, отнасящ се до голяма територия в източното Средиземноморие. В най-широкия си исторически смисъл Левант включва цялото източно Средиземноморие с островите му, от Гърция до Киренайка, т.е. Сирия, Ливан, Израел, Йордания, Египет, Турция. — Б.ел.кор. ↑

ДЪЛГЪТ КЪМ ТУРСКАТА НЕЗАВИСИМОСТ И РЕПУБЛИКА

Председател на Републиката, Мустафа Кемал е в същото време и председател на Партията на народа. Пред конгреса на тая партия по повод новите законодателни избори в продължение на шест дни той обрисова картината на всички събития, в които е участвувал. Неговата реч е безпримерна, тя трае тридесет и шест часа и тридесет и три минути.

Както сам той казва, тази негова реч е описание на цяла една преживяна епоха. Той се постара да покаже какво трябва да бъде схващането на една велика нация за националния живот, как тя може да спечели своята независимост и да се издигне до положението на една модерна държава.

Той отправя апел към поколенията, които възхождат към бъдещето, и това служи за заключение на неговата дълга и забележителна реч, на 20 октомври 1927 г.

„Резултатите, които постигнахме, са наградата за националните нещастия, които преживяхме през течение на вековете и за кръвта, с която напоихме всички кътове на нашето отечество. Аз поверявам тия резултати на турската младеж. Ти, турска младеж, твоят най-пръв дълг е да защитаваши винаги турската независимост и турската Република. Това е единствената база на твоето съществуване и на твоето бъдеще. Тази база е твоето най-ценно съкровище. Ти ще имаш работа с вътрешни и външни зложелатели, които ще поискат да ти отнемат това съкровище.

Ако един ден се видиш принудена да защитаваши независимостта и Републиката, ти ще обсъдиши възможностите, условията и положението, в което ще се намериш, за да се хвърлиш в изпълнение на твоя дълг. Тия възможности и тия условия могат да бъдат крайно неблагоприятни. Враговете, които атентират против Републиката и против твоята независимост, могат и да победят. Всички крепости на нашето скъпо отечество могат да бъдат превзети със сила или с хитрост, всички корабостроителници и цялата армия —

разпръснати, всички кътове на страната завзети. Нещо по-лошо: тия, които ще държат кормилото на управлението, могат да се заблудят или да съединят личните си интереси с политическите аспирации на нападателите. Народът, изнемощял, може да изпадне в бедност и мизерия. Ти, турска младеж, която си син на турското бъдеще, твой дълг е и при тия тежки условия да спасиш независимостта и турската Република. Силата, от която ще имаш нужда, ти ще я почерпиш от благородната кръв, която тече в твоите жили“.

Тия вълнуващи и горди думи могат да се сравнят с ония, които Мустафа Кемал произнесе друг път с легитимната гордост, която му вдъхна неговата страна:

„Турчинът започва оттам, гдето свършва.

Нашият народ не може да умре. Ако той някога умре, земята не би имала сила да издържи неговия ковчег“.

Изборите са един нов триумф за Мустафа Кемал. Националното събрание — трето по ред — свикано на 1 ноември 1927 г., го преизбира за председател на Републиката. В манифеста, който по този случай отправя към турския народ, той излага каква ще бъде задачата, която му предстои и в какъв смисъл той смята да бъде това, което е бил винаги преди всичко друго:

„Моята първа и най-главна задача през този нов период ще бъде да запазя спокойствието на страната, националното единство, престижа и мощта на Републиката. Основата на нашите схващания се състои в това да считаме силата на закона и респекта към него за главен фактор на щастие и сигурност. Председателят на Републиката, който е един обикновен гражданин, ще използва със строгост и без колебание върховната власт, която му е дадена, единствено за прилагане на законите.

Той е твърдо убеден, че колективните усилия за щастието на отечеството ще се увенчаят с успех и в бъдеще, както се увенчаха с такъв и в миналото. Ние ще се постареем да изпълним върховната задача, която се пада на нашата благородна нация в нейния възход в света. Един народ, който, когато стане нужда, знае да действа като един човек, е неоспоримо велик и заслужава велика съдба“.

Това почтено и достойно положение на Турция Мустафа Кемал желае да затвърди още повече чрез договори за арбитраж и помирение и с други сили, даже и с тия, с които неговата страна бе във война; с

това той показва, че за доброто на страната трябва да замлъкнат всички лоши чувства.

Но все пак у него остана едно-единствено такова, но то прави чест на неговата човешка съвест. Ахмед Зогу, председател на Албанската Република, се обявява за крал през септември 1928 г. Мустафа Кемал е възмутен от това негово клетвопрестъпничество и не се стеснява да изрази публично чувствата си. Той заявява, че не желае да признае Зогу I. Турското правителство отзовава своя министър от Тирана, толкова повече, че в замяна на земите, които султаните притежаваха в Албания, Турция рекламира едно обезщетение от 18 милиона златни франка, които новият суверен не изглежда разположен да признае.

Италия иска да посредничи, но Мустафа Кемал се показва непримирим. За да се разбере това негово държане, трябва да се изтъкне, че някои турски провинции изразиха желание да видят Мустафа Кемал да стане доживотен председател на Републиката. Но Мустафа Кемал е дал клетва в името на Конституцията, той се е клел в своята чест и смята да остане верен на дадената си дума.

Това обясни през декември 1925 г. един от вестниците, който изразява неговата мисъл: „Кемал не желае и не ще приеме едно такова предложение. Той желае да бъде готов утре, както бе и вчера, да напусне всичко за свещената борба. Ако искаме да му направим удоволствие, нека се въздържа от този род пожелания“.

Но този инцидент с Албания не попречи на Мустафа Кемал да продължи своето дело и да влезе в преговори даже с Гърция, вековен неприятел на Турция, за сключване на договор не само за ненападение, но също тъй и за приятелство. Исмет паша, председател на министерския съвет, в една реч, която произнесе в Малатия, от гдето е избран депутат, заяви:

„С Гърция нямаме нито един въпрос, който да не може да бъде разрешен. Единствените неразрешени въпроси между Гърция и Турция са въпроси из областта на частното право“. Касае се за размяната на населението и за постигане съгласие по финансови въпроси. От своя страна и Венизелос, станал председател на гръцкия министерски съвет, показва примирителни разположения. Исмет паша и Тевфик Рушди бей министър на външните работи, го поканват в Ангора за ускоряване сключването на договора. Но преговорите се

преустановяват, тъй като двете страни не могат да се съгласят върху размяната на населението и техните имоти и Турция, чиято железопътна линия Одрин — Цариград минава в един пункт през гръцка територия, желае една поправка на границата.

В същото време и за същата цел Турция започва преговори и с България и един проект за договор за ненападение, арбитраж и неутралитет се приготвя с общо съгласие на двете страни.

В началото на януари 1929 г. Турция сключва договор за приятелство и с Унгария и по този именно случай официозът *Хакимие-и-Милие* заявява:

„Този договор е едно ново доказателство, че Турция, която вътре в себе си преследва една политика на развитие, а вън — политика на мир, продължава неспирно своите усилия. Този договор има голямо значение, не само защото съставлява едно политическо събитие, но защото отговаря на чувствата на двете страни, чиито исторически и расови традиции се приближават“.

Така Мустафа Кемал, който, когато беше съвсем млад, мечтаеше за лаври по бойните полета, който въпреки волята на своята майка постъпи във Военното училище в Пандакли, Мустафа Кемал, героят на турската независимост, *гаази* т.е. победоносният Мустафа Кемал разбра, че истинската слава се намира в полето на мира.

Военният човек, веднага, щом като събитията по националното освобождение му позволяват това, става един умиротворител *par excellence*, показващ по този начин на всички други водители на народи пътя, по който трябва да се върви.

Мустафа Кемал разбира, че войната носи всякакви неизвестности, че всички победи завършват най-после с поражение и че човек трябва да се спира навреме.

Той разбира, че само мирът може да изгради трайни паметници и този мир той го желае за Турция, за да може тя да се обнови чрез реформи и да укрепне в най-полезен и плодотворен труд.

Храбрият воин, станал най-разсъдителен и най-решителен държавник, иска да осигури на своята страна най-голяма слава чрез нейното процъфтяване.

Това процъфтяване е вече отбелязано от генерал Сару, френски военен аташе в Ангора, на изказването, което той направи на месечното събрание на Дружеството за социална география в

Цариград в началото на януари 1922 г. Полковник Сару придружи в Азиатска Турция пълномощния министър Анри Франклен Буйон, който от името на Франция подписа с Мустафа Кемал Ангорското съглашение. Военният аташе при френското посолство казва:

„Днес при кемалисткия режим турската администрация, която пет години на война бяха напълно разстроили, е вече реформирана, здраво организирана и силно подкрепена от една подходяща жандармерия. Пред опасността да видят Турция окончателно да загине управниците в Ангора реставрираха един нов режим, при който дисциплината: социална, административна, икономическа и военна, е станала основата на ежедневиия живот, цял изпълнен с упорен труд, жертви и борби“.

ЧАСТ ВТОРА
МОДЕРНИЗИРАНЕТО НА ТУРЦИЯ
МУСТАФА КЕМАЛ, РЕФОРМАТОРЪТ

ЗА ДА СТАНЕ ТУРЦИЯ ИСТИНСКА ТУРЦИЯ

Позападноевропейчване на Турция ли преследва Мустафа Кемал със своите реформи или по-просто нейното модернизиране?

Това може би е много по-малко въпрос на настоящето, отколкото условие за бъдещето, тъй като днешният ден представлява един преходен период, а утрешният е който отбелязва целта, която ще трябва да се постигне. А миналото — то вече не съществува, освен като един спомен: неговите предписания са остарели. Да се позволи, щото миналото да господствува над днешния свят би значело за една страна не само да тъпче на място, но и да върви назад, да стигне до пълен упадък и в очите на другите нации да представлява само една лесна плячка, чиято подялба предстои в близко бъдеще.

А пък Мустафа Кемал, възродител на своето отечество, желае, щото Турция да започне едно ново съществуване, приспособено към настоящето, и да стане способна да се въодушевява от всичко, което позволява да се предчувства бъдещето; той желае с една дума турският народ, както западните или други народи, да стане един модерен народ, който във всяко отношение да бъде на своята висота.

Но между това, което е Турция, и това, което Мустафа Кемал желае тя да бъде, има голяма разлика. Ето защо трябва да се действа решително. Смелостта на Мустафа Кемал — една патриотическа смелост — е неговата сила и неговата надежда.

И той има смелостта да се обяви не против божественото, което Коранът крие в себе си, това би било едно ненужно светотатство, а против ония негови предписания, които Мохамед е издал, когато е създавал своята религия.

По онова време всичко на земята е било прогнило. Неговата религия следователно, за да се развие и разрасне, трябвало да бъде изградена върху здрави основи, с вечна сила на съпротива. Цял един свят трябвало да се реформира.

За да се обнови душата и подобри тялото, трябвало да се възлезе до примитивната чистота, да се издадат закони, да се основат институции, да се създадат други навици, други обичаи, които, за да

станат задължителни между племената, навикнали на най-голяма разпуснатост, би могло другоаче, освен да им се придаде религиозен характер. Сам Господ за щастието на човешкия род ги е предписал на Мохамед, своя пратеник на земята, чрез устата на ангела Гавраил.

Тогава това трябвало да бъде така; Мохамед не се излъгал. Ето защо, той дал на своята религия името El Islam, което означава резигнация, примирение, подчинение на повеленията на Бога. В стих 78, глава III на Корана е казано: „Ние сме подвластни на волята на Бога (т.е. ние сме мюсюлмани)“.

Само така, държейки в ръце своя народ, Мохамед може да го води към висши и легитимни съдбини, които той съзира за своята религия.

Защото той е човек, без съмнение необикновен, но все пак човек като другите. Той не се е родил от девственица, той не е правил чудеса, той е умрял, както умира всеки един от неговите подобни. Не бидейки нито свещеник, нито калугер, той не е отрупал новия култ нито с митология, нито с метафизически спекулации. Той е водач, едновременно воин и политически мъж.

Ако се върнеше днес на земята, той би могъл пак да възвести, че има само един Бог; той би могъл да бъде още пратеник на Бога; неговият идеал, неговата вяра биха били същите, но светът би бил друг. Най-естествено, той би издал в такъв случай други закони, различни от тия, които е издал преди векове, тогава, когато Ислямът беше още в своята люлка; той би основал нови институции, би създал други правила, с една дума, той би взел в съображение духа на модерните времена.

Чрез това той би обявил сам остарелия характер на своите първи повеления, преходността на личния мюсюлмански статут. Другите религии разбраха това; те разрушиха тесните рамки, в които, за да ги създадат, ги бяха поставили. За да живеят, те разшириха своя хоризонт, запазвайки това, което съставляваше самата вяра, т.е. това, което беше божествено и което следователно трябваше да бъде вечно неизменно, те се отказаха от това, което не отговаря повече на начина на мислене и на живеене, т.е. на личния статут.

Ислямът до Мустафа Кемал не бе извършил тази еволюция. Това, което бе създало неговото величие и неговата сила в началото, когато трябваше да се бори с развалата на нравите и да подхрани душата с

нова вяра, се превърна в негова слабост. Затворен в себе си, считащ личния статут на своите последователи като нещо неизменно, смесвайки вярата с правилата, позволявайки по този начин миналото да задушава настоящето и да отрича бъдещето, с това отрицаване на развитието тогава, когато светът, част от който е и той, еволюира всеки момент, Ислямът изпадна в декаданс.

Турция? Мустафа Кемал се страхува за нея. Той вижда своята страна все повече и повече да загива и много държави да се трупат около нейното легло, за да ограбят нейните останки. Турция трябва да бъде извикана към нов живот; тя трябва да се изправи, да се пресъздаде чрез брадвата, която да отсече всичко остаряло и изгнило, което може да причини нейната смърт.

По този начин Мустафа Кемал желае да запази на религията нейната духовна власт, но той иска да даде на държавата всичката светска власт. Да направи Турция да заживее като една съвременна нация значи да я модернизира. И понеже това модернизиране е свойствено на западните страни, казаха, че Мустафа Кемал поевропейчва Изтока; никога обаче едно твърдение не е било неотговарящо на фактите и на техния истински смисъл.

Мустафа Кемал е турчин. Той се гордее със своята страна; той желае Турция да запази своята същина, своето благородство, всичките си особености. И за да стане Турция истинска Турция, след като прояви дейност като воин и държавник, той влезе в ролята на реформатор. Не направи ли същото Мохамед? Истинската и велика слава на Мустафа Кемал е, че той е един реализатор.

ШАПКАТА ЗАМЕСТВА ФЕСА

От дълго време в Турция се бяха породили много стремления. Няма султан, та дори и сам Абдул Хамид в своите *Мисли и спомени*, събрани и публикувани от Али Валби бей, който да не е оставил по някоя следа от своите стремежи към нещо по-добро и следователно към нещо ново.

Абдул Хамид се отличава по ужаса, който го обхваща от това, което той нарича отрова на европейската цивилизация:

„Какво нещастие са за нас тия идеи, които ни идат от Запад! Те са една голяма опасност за нашата страна... Този дух на Запада отравя умовете и сърцата. Трябва да се съжالياва и оплаква нашата младеж, която е обхваната от западноевропейска треска и която търси своето спасение в съмнителните преимущества на тая цивилизация“.

И все пак и той се не отказва от известно позападноевропейчане; той счита, че би било „наистина полезно“ да се изпратят във Франция или в Германия не само синовете на пашите, но и ученици от всички слоеве на населението „за да понаучат нещо и умствения им кръгзор да се разшири“.

Абдул Хамид не иска обаче тия младежи да се застояват дълго във Франция или в Германия; според него те не би трябвало да остават там „повече, отколкото е необходимо, за да видят това, което е добро, да го изучат и донесат в техните огнища“.

Но онова, което е добро, например, то е, учените хигиенисти отдавна са го казали, да се носи шапка вместо фес.

В бързата си и обща еволюция Турция възприе много реформи. Всички даже и най-деликатните бяха възприети без принуда. Но би ли повярвал някой: единствено заместването на феса с шапката повдигна много и бурни спорове, даже сблъсквания и смутове, които стигнаха дотам, че Съдът на независимостта трябваше да произнесе и смъртни присъди.

Ето защо за тази реформа ще говорим най-напред.

Това е, защото религиозният въпрос, който впрочем беше най-живо засегнат при премахването на Халифата, доби една острота,

която очакваха, че ще се появи при други въпроси, когато се стигна до отменянето на различните предписания на Корана.

Без съмнение това бе, защото фесът имаше символично значение и защото бе характерен белег на ислямизма. Той беше един външен знак за изразяване на вярата. Освен това, фесът няма нито поли, нито козирка, което позволява в джамиите, гдето мюсюлманите не го свалят, да следят молитвата във всички нейни фази, да се кланят по-лесно и да не изпитват никакво затруднение при допирание на челото си до земята. Тъй като шапката пречи на изпълнението на тия религиозни обреди, тя се счете от някои за един светотатствен предмет, който оскърбява религията.

За да се възприеме носенето на шапката, много допринесе следният мотив, изтъкнат от един субтилен^[1] мюфтия в Цариград, който заяви, че всеки, *който носи шапка я сваля, когато иска да изрази уважение към някого*. Този жест е един голям знак на почит. Тогава защо да не се възприеме той и по отношение на Аллаха, когото всеки мюсюлманин желае най-много да почита. Молитвата би могла следователно да се прави и без шапка.

Но това схващане мъчно може да проникне в религиозните нрави. Още през 1903 г. султан Абдул Хамид, Повелителят на правоверните, се беше занимал с този въпрос.

„Шейх-юл-Ислям’ът, казваше той, е един глупак. Как може той да се противи на въвеждането на новия военен фес? Да го чуе човек, ще помисли, че с това цялата империя се излага на риск. Но нашата кавалерия от дълго време вече носи калпак, без никой правоверен мюсюлманин да е повдигнал някакво възражение. Даже когато слагаме на главите на нашите войници островърхи пруски каски, може ли това да има някакво отношение към религията? Време е да се освободим вече от тия предразсъдъци. Трябва да се обявим и против този стар обичай да не си снемаме никога феса; нашите лекари би трябвало да обяснят колко е вреден за здравето този обичай!“

През войната от 1914–1918 г. и още от самото ѝ начало турските офицери си служеха с кепе във форма на шапка с козирка, което пречи на мюсюлманските молитвени обреди, но никой не възрази нищо.

Разказват, че един ден лорд Палмър поставил следния въпрос на Мезюрюс паша, турски посланик в Лондон:

„Как могат турците да възприемат европейския костюм, без да възприемат шапката?“

Мезюрюс паша отговорил:

„Това е защото те упорствуват да не променят своя манталитет“.

Мустафа Кемал желае модернизиранието на Турция, т.е., за да стане тя достойна да съперничи с всички други нации, турците да променят този свой манталитет. Ето защо, той не се бои да се обяви против старите обичаи, още повече, че в мюсюлманската религия, както и в самия Коран няма нищо, което да запрещава носенето на шапката и което да прави задължителен феса.

В 1925 г. в Инеболи Мустафа Кемал заявява: „Нацията се състои от два елемента, мъже и жени, но и двата те трябва да се развиват с развитието на самата нация. Аз виждам там един човек с червен фес и със зелен тюрбан. Той носи и жилетка и черно палто като моето. Какъв смешен тоалет“.

И добавя:

„Модерното облекло на цивилизованите народи отговаря напълно на нашата нация. Ние носим обуца и ботуши, носим панталони, жилетка, яка, вратовръзка; ние ще носим и фуражки с козирки или, да се изразя още по-ясно, шапки. Ние ще носим жакети, рединготи, фракове, и ако някои бъдат нерешителни, ще им кажа, че те са невежи и обскуранти^[2]“.

Той завършва, като изказва своята вяра в бъдещето:

„Народите, които упорстват и продължават да живеят с един средновековен манталитет, са осъдени да изчезнат. Турската нация ще живее отсега нататък и ще живее вечно като една цивилизована нация“.

Същата 1925 г. през м. юни, при анкета на един цариградски вестник *Ла Газет* по въпроса за шапката министърът на Народната просвета Хамдулах Субли бей заявява, че религията се носи в сърцето, а не на главата. Директорът на народното образование Ноьол Ришид бей твърди, че е видял със собствените си очи поклонници, които са отивали в Мека, носейки колониални каски. Префектът Книн бей уверява, че хигиеничните съображения са в полза на шапката.

И реформата се извършва. В първите дни на септември 1925 г. министерският съвет, събран в Ангора под председателството на Мустафа Кемал, постановява, че за в бъдеще само на юлемите се

разрешава да носят тюрбан и урежда начина на носенето му. Всички държавни чиновници, с изключение на тия от армията, морината, магистратурата и юлемите, които носят формено облекло, ще носят облекло като това, което се носи в европейските държави. Едно министерско окръжно предписва на чиновниците да работят в канцелариите си и да се явяват пред по-висшите от тях без шапка. Поздравленията ще се правят по европейски, когато шапката е на главата, а когато е свалена — „с кимване на глава и лек поклон“.

Знаменателен факт: през октомври 1925 г. историческият град Бруса, който дотогава бе считан за най-фанатичният град на Турция, възприема драговошно реформата на Мустафа Кемал. Тълпата се явява пред зданието, в което се намира последният и се кълне, че ще върви по стъпките на великия реформатор. Ентусиазмът е такъв, че тия от жителите, които не са могли да си доставят шапки, тъй като всичките са били разпродадени, решават да останат гологлави докато си намерят шапки.

Носенето на шапките се възприе в Турция от грамадното мнозинство на жителите до такава степен, че шапкарите видяха магазините си задръстени от народ, който захвърли феса, а префектът на Цариград се видя принуден да се намеси и вземе мерки, за да не повишат търговците прекомерно цената на шапките.

Но не бе тъй навсякъде. През ноември 1925 г. в Сива, Ерзерум, Ризе, Мараш, Каразунд се чуват заразителни възгласи по въпроса за шапките и се издигат протести против така нареченото от тях безбожие на правителството на Ангора. Избухват и смутове, които се превръщат в истински бунтове.

На 26 ноември генерал Нуредин паша един от героите на турската независимост, който прогони гърците от Смирна, но който си остана строго привързан към старите обичаи, депутат от Бруса, в несъгласие със своите избиратели, които, както изтъкнахме по-горе, възприеха реформите на Мустафа Кемал, депозира в бюрото на Националното събрание една резолюция в смисъл, че задължението да се носи шапка, противоречи на чл. 103 от Конституцията, който гарантира индивидуалната свобода.

Махмуд Есад бей, министър на правосъдието, отговори, че въвеждането на шапката, която се носи от всички цивилизовани

народи, не може да съставлява нарушение на конституционните закони.

Официалната анкета потвърди, че станалите сериозни инциденти са били подтикнати от комунистическа пропаганда и от чужбина. При наличността на това подготвено реакционно движение правителството на Ангора се видя принудено да вземе най-строги мерки. Извършват се много арести. Виновните са признати за подстрекатели на въстания против правителствените реформи. В резултат през декември 1925 г. Съдът на независимостта в Ризе осъди 48 души на затвор и трима на смърт, а Съдът на независимостта в Каразунд осъди много лица по на няколко години затвор, а 15 души на смърт.

[1] Субтилен — деликатен. — Б.ел.кор. ↑

[2] Обскурант — враг на просвещението, мракобесник, реакционер. — Б.ел.кор. ↑

ЕМАНЦИПИРАНЕТО НА ТУРКИНЯТА

За разлика от премахването на феса, премахването на *пече*-то, т.е. на воала, забулващ лицето на туркинята, което изглеждаше много по-важно и много по-трудно, не повдигна никакви мъчнотии. Също както и премахването на фереджетото, т.е. на робата на туркинята.

Това е защото и най-закъснелите умове са вече подготвени за това нововъведение. Еволюцията на туркинята е всъщност едно от най-забележителните и най-бързи явления на нашето време.

Даже султан Абдул Хамид, чийто ум е спъван от всички ония идеи, възприети от него при първоначалното формиране на познанията му и се е показвал като човек от преходната епоха, също издига глас в полза на мюсюлманската жена.

Без съмнение, той счита, че пророкът „е изходил от един твърде здрав и твърде справедлив принцип“, когато не е дал на жената никакво участие в политическия живот, но намира, че „жената у нас трябва да получи едно по-грижливо образование, което да ѝ позволи да има влияние в семейните работи“.

Той признава, че невежеството на туркинята е твърде голямо и „тъй като годините на нейната младост преминават в харема, невежеството на жените не ще мине, без да окаже неблагоприятно влияние върху възпитанието на младежта; освен това една невежествена жена никога не би могла да бъде истинска другарка на своя мъж“.

Абдул Хамид прокарва една реформа.

„Трябва енергично да се стремим към това, щото нашият народ да разбере малко по малко, че жената не трябва да бъде за мъжа един прост «предмет», но една помощница и другарка“.

Един съвременен поет Зиа Гльок Алп, който в същото време бе професор по социология в университета в Истанбул, има интуицията за това, което трябваше в действителност да бъде неговата страна; той бе възвестил в своите стихове:

„Отечеството на турчина, това е страната, в която от висотата на минарето кънти зов за молитва, гдето селякът разбира смисъла на

молитвата, гдето в училището Коранът се чете на турски“.

Зиа Гльок Алп, последователен в това, което преподава на своите ученици, стигна до конфликт с личния статут, без за това да се счита недостоен ученик на Мохамед, и той иска равенство за жената „в брачния договор, развода и наследството“.

Той добавяше:

„Докато едно младо момиче струва при наследяването само половината и при брака само четвъртината на един мъж, дотогава нито семейството, нито страната ще могат да се въздигнат“.

И като добър мюсюлманин и добър турчин той желае това въздигане, но, казва той пак в своите стихове, „то не трябва да се очаква, освен от съгласието между мъжа и жената, от съюза на две души, които да създадат отечеството. Някога двата пола трябваше да се молят поотделно. Сега те и двата обожават заедно един-единствен Бог“.

Но това, което казва поетът, може да се счете за мечта или за красива утопия. Каква мощ и каква власт наистина трябва да притежава човек, за да осъществи на земята това, което поетът е доловил със своя ясновиден ум? Това не посмя да направи един султан, Повелител на правоверните, смел може би по идеи, но роб на ежедневните отношения и жертва на своята собствена вяра. Не го направиха и младотурските революционери, които през 1908 г. при пеенето на Марсилезата прокламираха един нов свят за Турция, но почти веднага след това затънаха в корупцията и в облагите от властта, за да свършат най-сетне с германски пенсии. Тогава го направиха сами турските жени: под егидата на Мустафа Кемал те се освобождават напълно от всички предразсъдъци и всички препятствия на миналото.

Трябва да се каже, че те предприеха това дело не само поради тяхната интелектуална и социална култура, която от година вече ги предразполагаше към еманципиране, но и поради примера, който им дадоха други мюсюлмански страни.

Събитията в Русия от началото на войната от 1914–1918 г. упражниха твърде силно влияние върху жителите на тази страна, именно върху двадесетте милиона мюсюлмани, които тя брой. Движението за еманципация на мюсюлманската жена претърпя тогава голямо развитие.

През 1917 г. се състоя конгрес на мюсюлманските жени в Казан, който събра делегатки от Туркестан, Кавказ, Крим, Сибир и различните области на Волга. Този конгрес поиска уеднаквяване правата на мъжа и жената в семейството, отменянето на брака, който сключват родителите без знанието на техните дъщери, забрана да се омъжват момичетата по-млади от 16 години, премахване на многоженството и пр.

На конгреса на Задкавказките жени, който се състоя в Баку от 26 до 31 май 1922 г. от 162 жени, изпратени от съветските републики: Кавказка, Азербайджанска, Грузинска, Република на Планинците, Дагестанска и Аджарска, имаше седемдесет жени мюсюлманки.

От тия седемдесет мюсюлманки 63 бяха дошли от Азербайджанската република.

Трябва да се припомни, че тази бе първата мюсюлманска република, която се създаде и която веднага след своето създаване се отличи с даване право на гласуване на жените.

На този конгрес на жените отвъд Кавказ г-жа Шабанова взе думата на турски и припомни времето, когато мюсюлманката не смееше да излезе на улицата. Конгресът гласува три резолюции относно мюсюлманската жена: премахване на многоженството, запрещение да се омъжват момичета на ранна възраст и отмяна на „Калим’а“ (откупа) от годеника при брака.

През 1923 г. един мюсюлмански конгрес се състоя в Тирана, Албания. Този конгрес гласува за премахването на многоженството и воала, носен от жените.

Халиде Адиб ханъм, поетеса и романистка, първото турско момиче, постъпило в Американския девически колеж в Цариград, омъжена за един човек с модерен ум, доктор Аднан бей, подпредседател на Великото национално събрание в Ангора, отбеляза славно своето място в историята на обновлението на Турция. Още от първия момент тя се обяви против воала, който покрива лицето на мюсюлманките и против живота на жените в харема. Тя заяви, че без помощта на еманципираните жени Турция не ще постигне никога своето единство. Тя бе и първата, която прегърна каузата на Мустафа Кемал.

Когато Съглашенските войски завземат Цариград, тя отправя апел към жените и с открито лице ги приветства и протестира против

насилието над турската столица. Когато гърците дебаркират в Смирна, тя държи реч в стария хиподром Базилиус и вземайки за свидетел обвитите в креп минарета на джамиите Баязид и Султан Ахмед, припомня славното минало на своето измъчено отечество с такъв пламък и вълнение, че присъстващите не могат да сдържат сълзите си.

Тя напуца Цариград, за да се присъедини към шефа на националната независимост в Анадола; тя е със своя мъж. И двамата са преоблечени като селяни и минават пътя, който води от Скутари за Алемдаг върху една волска кола, пълна със слама.

„Вие виждате, казва тя, ние изоставихме дом, семейство, нашия скъп Босфор със засмените брегове, за да вземем оръжие и да се борим за защита на нашите върхове и долини“.

Тя не се бои да се смеси с войниците на своето отечество, да вземе пушка и да воюва с гърците. Мустафа Кемал ѝ дава званието ефрейтор.

Тя взема участие в дебатите на първото Велико национално събрание и произнася такива речи, че в Цариград я осъждат на смърт, а в Ангора я назначават комисар на Министерството на Народната просвета. Тя отправя манифест към цариградската младеж и я кани да напусне удоволствията „блудкави и краткотрайни“, каквито намира в някои места в Истанбул, и да се яви на „драматичния и радостен пир, който се развива върху кадъра, обкръжен от дефилетата на Сакария“.

Тя им припомня сцените на сраженията и дадените от турските войници жертви и прибавя:

„В момента, когато Анадола, подобен на мощен дъб, е изправен срещу неприятеля, при гърмежа на оръдията и пукота на гранатите, хиляди млади хора в Цариград се разхождат свободни и радостни по големите и прашни улици, гдето прекарват весело времето си по разните заведения!“

Тя прави алюзия на речта, която произнесе две години по-рано, по време окупирането на Смирна от гърците и отправя следния апел: „Где сте, прочее, вие, всички вие, които, вземайки великия Бог за свидетел, бяхте дали заедно с мен клетва под черните траурни знамена, които се спускаха от високите минарета на джамията Султан Ахмед? Ние се клехме тогава задружно пред султан Ахмед.“

Аз не бих могла да остана вярна на думите, които произнесох тогава, ако не ви напомня този красив и вечен ангажимент. Нашите погледи и нашите сърца са обърнати към Цариград. Аз вече чувам шума на дивизията, която идва от Фатих!“

Халиде Едиб Ханъм упражнява в Ангора най-силно влияние, тя учи своите сестри — мюсюлманки да четат, да пишат, да гледат болните. Тя показва по тоя начин каква трябва да бъде туркинята в нова Турция. Само чрез образованието мюсюлманската жена може да дойде до една такава и тъй благородна еманципация.

Бесим Омар паша, професор по гинекология във факултета по медицина в Цариград, основател на Червения полумесец и ректор на университета, е главният виновник за издигането на турската жена. Години още преди войната, 1914–1918 г., той изтъкваше непрестанно големия принос, който жените могат да направят в областта на медицината. През 1911 г. той организира за жените редовни беседи по въпросите на социалната хигиена. В 1914 г. той спомогна за основаването на един женски университет.

Гласъкът е даден. През 1919 г. жените са допуснати във факултетите по медицина, литература, а след това и във факултета по право. Но трябваше да се чака до началото на 1929 г., за да стигне една жена до Цариградското бюро. Нагиар ханъм, първата турска адвокатка, пледира за първи път пред IV граждански съд в Истанбул. Тя е облечена с обичайната роба и репортажите на вестниците констатираха с удоволствие, че младата адвокатка е показала много хладнокръвие и че нейното сериозно държане не е минало незабелязано.

Великото женско еманципаторско движение се засилва най-вече след войната. Всички годни хора са във войската. Държавните учреждения имат нужда от персонал.

Първа администрацията на пощите, телеграфите и телефоните извиква на помощ женското сътрудничество, след него Министерството на финансите. Социалният живот вече е напълно изменен. Жените замениха традиционния воал, който покриваше лицата им, с един лек и малък тюл. Те се освободиха чрез труда, те желаят да носят едно по-малко обременяващо ги при работата им облекло от това, което носеха дотогава. Те се модернизират. Но ето, че в края на септември 1917 г. полицията залепи по стените на Цариград следното обявление:

„През последните месеци в столицата са се появили срамни моди. Всички мюсюлмански жени се поканват да удължат роклите си, да не носят корсети и да си поставят гъст воал. Дава им се срок най-много два дни да изпълнят предписанията на тази заповед“.

Но жената и модата образуват мощен съюз. Публикуваното от полицията обявление създава истинско вълнение, отоманското правителство се намесва и отменя наредбата на администрацията, нареждайки да се афишира следното ново окръжно:

„Главната дирекция съжалява, че стари и назадничави жени са могли да повлияят на един подчинен чиновник да издаде една заповед, принуждаваща мюсюлманските жени да се върнат към старите моди и обявява тази заповед за отменена и несъществуваща“.

Но най-вече в Анадола, гдето патриотизмът на Мустафа Кемал екзалтира всички, феминизмът развива най-голяма пожертвувателност. Жените от всички социални категории се отдават и те за освобождението на общото отечество на работа в различните учреждения в тила, а някои даже в подвижните болници на фронта. Много отиват да носят на гръб муниции на сражаващите се, които са им нужни за продължаване на борбата.

Реуф бей, председател на Съвета на Комисарите в Ангора, не можа да се въздържи един ден и заяви: „Липсват ми думи, за да поблагодаря на нашите майки и сестри, които с боси крака в снега помагаха при продоволствието на армията“.

Това накара един турски писател да каже: „Една нация, която може да дава такива примери, не е умряла — тя има бъдеще“.

Това, което беше казал поетът Зиа Гльок Алп — че за да се създаде отечеството е необходим съюза на две души, съгласието между мъжа и жената — се осъществи в тая велика морална и материална революция, чийто инициатор е Мустафа Кемал.

Ага Оглон Ахмед, депутат от Кар и професор по конституционно право във факултета в Ангора, заявява:

„Както спаси Турция, турската революция трябваше да спаси и жената, да ѝ осигури почетното място, на което тя има право, и да направи от нея един свободен социален елемент“.

В една своя реч, произнесена в началото на 1923 г. за еманципирането на туркините, Мустафа Кемал заявява, че времето, когато жените трябваше да живеят скрити, е вече преминало:

Той прибавя:

„Те не трябва да се затварят, нито да се крият, нито да носят воали, защото това ще бъде вредно за цялата страна. Турската жена даде през войната своята гореща и усърдна помощ на страната и понесе страдания, както всички. Днес тя трябва да бъде свободна, тя трябва да се образова, да основе училища, да заеме в страната положение, еднакво с това на мъжа; тя има право на това“.

На събранието в Инеболи през 1925 г., за което вече споменахме, той заяви, че мъже и жени трябва да вървят заедно с развитието на нацията и изрази волята си да види мъжете да носят шапки и костюми. Мустафа Кемал каза също:

„Ей сега забелязах на улицата жени, които криеха лицата си с кърпи или воали и които си обръщаха главите, щом като видеха някой мъж да се приближава. Какви са тия маниери? Крайно време е вече тия глупости да престанат и ние да се държим като всички цивилизовани народи“.

И жените го слушат. На другия ден навсякъде, където минава, той е срещан от тях със съвършено открито лице. Четири месеца покъсно, на първата вечеринка в Ангора, дадена на дипломатическото тяло от Мустафа Кемал, председателя на Републиката, в един момент всички турски жени си свалят воалите. Това бе жестът, който отхвърли завинаги старите предразсъдъци.

В носенето на воала всъщност няма нищо специфично мюсюлманско. Неговата употреба датира от най-стари времена. Омир говори за него в *Одисеята*:

„Когато Пенелопа, най-благородната от жените, влезе при претендентите, тя се спря на прага на залата, сваляйки върху бузите прекрасния си воал“.

У Гюстав Флобер е казано, че лицето на Саламбо е било покрито с жълт воал. И този обичай датираше от още по-далечно време, от времето на древния Вавилон, гдето омъжените жени и младите момичета не трябвало да излизат никога без воал, тогава, когато куртизанките пък трябвало винаги да бъдат с открито лице. Тия, които забелязвали някоя куртизанка с воал и не я обаждали, бивали смазвани от бой и ушите им били разпаряни.

Трябва ли да се отиде още по-далеч? Финикийките носели воали с пурпурен цвят. Този обичай е продължил у римляните, които считали

воала като емблема на девственост; ето защо и годениците го носели при всички венчални церемонии.

У християните през първите векове владиците посвещавали девствениците, които ставали монахини, с поставяне на воал върху лицето им и при Катерина Медичи носенето на воала в знак на траур било задължително за вдовиците.

В предислямската епоха, както и в първите времена на Исляма, воалът не е съществувал. Сукейна, дъщеря на Али, известна със своята чистота и голямата си образованост, приемала в дома си учените и поетите без воал. В Багдад, в Корду и в Толедо се срещали жени много по-учени от мъжете и тия именно жени с открити лица обучавали мъжете на морал.

Много се е спорило по въпроса дали пророк Мохамед е наложил воала на жените. Юристите и мюсюлманските коментатори, които поддържали това, са се основавали на Корана, глава XXIV, стих 31:

„Кажете на правоверните жени да не извикват с поглед желание у мъжа и да не се отдават, освен на тия, които имат право да ги обладават, да се обличат благоприлично и честно, да закриват шията си с воал, да не оставят да се вижда всичко, което са направили, за да се разхубавят, освен от техните мъже, бащите на техните мъже, братята им или синовете на техните братя, дъщерите или жените на последните или техните роби или мъжките слуги с добродетелни нрави или малките момчета, които още не хвърлят върху жените поглед на «пожелание или удоволствие»“.

Спорът е върху думите „да не оставят да се вижда всичко, което са направили, за да се разхубавят“. Буквално, дума по дума, това значи „да не оставят да се вижда нищо от техните украси, освен това, което е външно“, тъй като думата „zīna“ на арабски означава всичко, което служи да украси и да разхубави. Юрисконсултите и мюсюлманските коментатори придават на тази дума „zīna“ смисъл на „лице“, но в хадитите^[1] се описва следното:

„Един ден Асма, дъщеря на Абубекир и сестра на Айха, съпруга на Пророка, влезе при последния, облечена с туника от прозрачна материя, която едва закриваше нейната голота. Пророкът я укорил за това ѝ облекло: «О, Асма, ѝ казал той, когато жената достигне възраст за женене, тя не трябва да остава да се вижда друго от нея, освен това и това», и той посочил дланите на своите ръце и лицето си“.

Както и да е, цяла женска Турция се освободи от воала с една воля, която е характерна за нейната бърза еволюция. Само в Трапезундския вилает жените се противиха и не искаха да се разделят със старите обичаи. Главният съвет на този вилает публикува тогава една обява, в която се изтъкваха всички неудобства на воала и се обясняваше, че същият този воал е само един претекст за жените, за да се укриват по-добре. И поради това на полицията се даде заповед да отвежда в участъка всяка жена, която носи воал.

Жените се опитаха да се противят на решението на Главния съвет на вилаета и да го заобиколят по следния начин: за да скрият лицето си от минувачите, те си служеха с чадъри, които държаха отворени във всяко време, но това само спомогна да напълни касите на търговците на чадъри.

Еманципацията на туркинята, благодарение на Мустафа Кемал, се засили както по отношение на предписанията на Корана, тъй и по отношение на условностите, които единствено времето бе създадо.

Така на туркините строго се забраняваше да танцуват с чужденци. За първи път те отхвърлиха това запрещение през октомври 1923 г. на един благотворителен празник, устроен от коменданта на Цариград Шукри Найли паша.

На туркинята се запрещаваеше също да играе на сцената. През декември 1923 г. за пръв път едно младо турско момиче Бедна ханъм се яви пред цариградската публика на едно представление на *Отело* в ролята на Дездемона.

В трамваите, треновете и параходите имаше завеса, която отделяше жените от мъжете. В зрителните зали мъжете седяха от едната, а жените от другата страна. От декември 1924 г. едно окръжно на Цариградския управител премахна всички тия разграничения и турските вестници поздравиха Цариградския управител с тази „социална реформа“, благодарение на която „мъжът ще може отсега нататък да пътува, седнал до своята жена“.

С една дума, туркинята е вече доста еманципирана, но това нейно еманципиране не съществува и в политическо отношение. Трябва да се спрем на заседанието на Великото национално събрание на 17 март 1924 г. То разглежда този ден първите седемнадесет члена на конституционната харта.

Членове 10 и 11 се отнасят до правото на гласоподаване и избираемост. Член 10 казва, че „всеки турчин“ има право да гласува от осемнадесетата си година. Член 11, че „всеки турчин“ е избираем от тридесетата си година. Но трябва ли под думите „всеки турчин“ да се разбира и мъжът, и жената? Споровете са твърде оживени; партизаните на женското „равноправие“ са малцинство. „Всеки турчин“ означава само всеки мъж.

Този неуспех не обезсърчава турските жени. Напротив. На годишния конгрес на Съюза на туркините в 1927 г. за председателка бе избрана Нехиза Мухидин ханъм, една от най-известните в мюсюлманския свят феминистка и заемайки председателското място, Нехиза Мухидин ханъм заяви, че Съюзът на турските жени не е филантропично дружество, а организация за постигане равенство на политическите и социални права на мъжа и жената^[2].

[1] Хадит — повече срещано като хадис е устно предание за пророка Мохамед. Сборниците от хадити са важни за определянето от традиционните ислямски школи на суната или ислямския начин на живот. — Б.ел.кор. ↑

[2] Една телеграма на Ангорската телеграфна агенция от 4.VIII.1929 г. съобщи, че по искане на председателя на Републиката Мустафа Кемал турското правителство подготвя един законопроект за разширение правата на туркинята. На първо време ще й бъде дадено правото на избираемост в общинските съвети и училищните настоятелства. Годишите на задължителното образование на младите туркини ще бъдат увеличени. — Б.прев. ↑

ПРЕМАХВАНЕТО НА ЛИЧНИЯ СТАТУТ И ВЪВЕЖДАНЕТО НА ШВЕЙЦАРСКИЯ CODE CIVIL^[1]

При това скъсване с миналото трябваше да настъпи и най-важното нещо. Съществуващият граждански закон бе извлечен от Корана. Коранът е един сборник от закони. Вековете изглежда му бяха дали една неразрушима сила, една вечна власт. Ето защо, изглеждаше невъзможно да се постави гражданският закон в зависимост от властта или опита и мъдростта на човека и истинско светотатство да се понижава по този начин моралната стойност на Корана. Но кой би могъл да посмее дори да помисли такова нещо?

Мустафа Кемал бе този, който посмя и го изпълни. Той отдели духовната власт от светската, той сведе Корана до една книга за вярата, винаги свещена за верующия, но отсега нататък без влияние върху гражданската съдба на човека.

И това в една страна, в която Халифатът съществуваше от векове, в която султанатът на Повелителя на правоверните се радваше на един престиж, който нямаше равен на себе си.

Това е, без съмнение, най-типичната и най-дълбока морална революция на модерните времена. Чрез нея духът на Турция се трансформира напълно, личният статут изчезна.

Беше назначена една комисия, за да проучи едновременно кой закон е най-добрият и кой може най-лесно да се приспособи за Турция. След дълги проучвания тази комисия избра швейцарския Code civil, най-приспособен към модерните условия, тъй като датира от 1912 г.

Правителството на Мустафа Кемал реши прочее, той да бъде представен за одобрение от Националното събрание. Но имаше опасност, че ако се остави да се разисква по него, биха се направили значителен брой допълнения и това би отсрочило гласуването за неопределено време. Ето защо, решено бе да не се допуска никакво изменение на швейцарския код и същият да бъде приложен в Турция такъв, какъвто си е.

На 17 февруари 1926 г. швейцарският код бе приет без разисквания, единодушно от Националното събрание и на 4 октомври започна да се прилага. Никога тъй бърже не е било решавано нещо така съществено.

В глава IV, стих 4 на Корана е казано: „Не вземайте измежду жените, които ви харесват, повече от две, три или четири“. Но веднага следва коректив: „Ако обаче допускате, че можете да бъдете несправедлив, не вземайте други, освен една-единствена жена“. Но Ислямът не задържа тия последни думи; свободата, която всеки имаше, да взема по две, три или четири жени, стана общо правило, като изпуснаха, че Мохамед допуска това, само за да тури преграда на нравите, които позволяваха някои да вземат до дванадесет жени, а прекаленостите водеха към отслабване на расата.

Тази възможност да се вземат до четири жени се утежняваше в Корана с факта, че свещената Книга позволява на мъжа да прогонва жена си и по най-малък каприз и в същото време да живее, когато му е приятно, с конкубини. Полигамията стана общ закон.

Сам Абдул Хамид съжالياва за това, като казва:

„Истина е, за нещастие, че многоженството у османлиите допринесе да се получи резултат, обратен на този, който Мохамед искаше да постигне; те се отдадоха прекалено на харемския живот. Аз вярвам, че с време ще трябва да приемем едноженството; във всеки случай това ще бъде по-добре за нацията“.

Това, което Повелителят на правоверните нямаше смелостта да направи, направи го Мустафа Кемал и Националното събрание в Ангора, като го произведе в принцип със законна сила. С приемането на Code civil предписанията на Корана изчезнаха и многоженството в Турция бе отменено. Расата би могла по този начин да се възроди, отечеството да стане по-силно.

Със същия удар падна и едно друго важно предписание на Корана. Стих 7, глава V на Корана позволяваше да се взема за жена и една немюсюлманка: „Позволено ви е да взимате за жени честни момичета на правоверните и на тия, които получиха свещеното писание преди вас...“

И Абдул Хамид сам казваше:

„Висши имперски чиновници не се ли ожениха за християнки, без някой да им отпрати и най-малък укор? Тевфик паша (бивш

министър и велик везир, тогава посланик в Лондон) се ожени за една швейцарка; Рифаат (посланик в Париж) се ожени за дъщерята на един руски генерал, и има още десетки други случаи. Нашите офицери и те, когато ги изпращаме по работа в чужбина, си довеждат често съпруги оттам.“

Но пък обратно на това, по силата на стих 10, глава LX на Корана, беше запретиено на една туркиня да се омъжи за немюсюлманин: „Законът не позволява, щото те (правоверните жени) да се отдават на мъже от чужда вяра, нито пък последните (неправоверните) да им бъдат мъже“. Потъпкването на това постановление водеше след себе си смъртно наказание и за двамата. Според коментарите на Корана тая строгост се оправдаваше с това, че мюсюлманинът с оженването си за християнка или еврейка не се губеше за Исляма, докато една мюсюлманка, която се ожени за християнин или евреин, е изгубена за Исляма.

С въвеждането в Турция на швейцарския Code civil се премахна установеното от Пророка запрещение и истинска сензация бе, когато през март 1927 г. за първи път в града с многобройните и знаменити джамии, в Цариград, в кметството на Пера, се публикува брачният договор на едно турско момиче, дъщеря на Али Риза бей, бивш сенатор, с един италианец.

В областта на брака Коранът позволяваше всевъзможни крайности, като тая например, момичетата да се омъжват на девет години, а момчетата на тринадесет. Тази малка възраст за момичетата ставаше причина за истински извращения.

Новият граждански закон поправи тази грешка; той установи минималната възраст: момичетата за в бъдеще не ще могат да се омъжват преди навършването на 17 годишна възраст, а момчетата преди навършване на осемнадесет години.

Бракът в Турция се придружаваше с манифестации и гуляи, които впрочем нямат в себе си нищо мюсюлманско. Ето защо, за да реагира против тия остарели и в същото време твърде скъпи обичаи, през февруари 1926 г. управителят на Цариградската област отиде от една крайност в друга. Той забрани всякакъв лукс при венчалните обреди. На съпрузите се запрещава да получават подаръци и в сватбеното шествие не можеше да има повече от пет коли за отвеждане на младоженката в нейното жилище. По-рано сватбите траеха осем

дена и всеки близък можеше да вземе участие в празненството. Отсега нататък само един ден празненство и на сватбеното угощение могат да присъстват само роднините на съпрузите и официално поканените лица.

Това е краят на всички предразсъдъци на миналото и ето че този край е доведен до крайността на модерните условия. Във вестниците от 30 юли 1922 г. бе публикувана следната телеграма от Цариград:

„За да отбележат еманципирането на туркинята, турските власти решиха, че жените и младите момичета могат да вземат участие в международния конкурс за красотата“.

Нещо повече: през октомври 1928 г. турските вестници съобщиха, че в Цариград ще се устрои един конкурс на красотата, но този конкурс ще се отнася само до чертите на лицето, без да се обръща внимание на линията на тялото.

Това е, казват, защото харемският живот не се е отразил добре върху формите на туркинята, гъвкавостта и хармонията на модерните времена.

Но навярно и това не ще закъснее, ако се съди по следния факт през същия м. октомври 1928 г.: Три млади туркини, от които най-известната се нарича Иурейа ханъм, са се представили в управата на Авиаторското училище в Ангора и са изявили желание да се запишат като пилоти. Но училището е военно и следователно не може да приема жени. Трябва, прочее, да се създаде училище за гражданска авиация. Но Иурейа ханъм е нетърпелива и заявява, че ще замине за Париж, за да получи свидетелство за пилот и ще се върне в отечеството си с аероплан.

Не трябва да мислим, че това женско освобождение води към разпуснатост. Напротив, главният редактор на излизания в Цариград в. *Акшам*, Неджемедин Сидик бей, администраторът на вестника и неговият управител са пример за това. *Акшам* беше публикувал една карикатура, представляваща млада туркиня, която се издига с балон и която изхвърля като ненужен товар чест, свян и други добродетели.

Той бе даден под съд. Напразно главният редактор, администраторът и управителят се мъчеха да докажат, че тяхната карикатура е едно морализаторско дело, с което се изтъкват известни опасности, които туркинята може да си навлече, но въпреки това те

бяха осъдени през март 1927 г.: първият на пет месеца, останалите двама по на три месеца и половина затвор.

През юли 1927 г. четирима жители на Ерзерум са углавно преследвани, заедно са поискали да се натрапят на една жена, която минавала по улицата и по силата на чл. 421 на Code civil, който предвижда наказание за това деяние, четиримата жители на Ерзерум бяха осъдени по на три месеца затвор и по на 1500 франка глоба.

Както жената, тъй и религията е защитена от всяко оскърбление.

Във вестника *Сервет-и-Фюнюм* — Сюад Дервиш ханъм, добре известна турска феминистка, публикува през септември 1927 г. една статия, в която сравнява религиите с опиума, който отравя народите. Сюад Дервиш ханъм и директорът на *Сервет-и-Фюнюм* г. Ахмед Ишиасън бей са преследвани и осъдени по на няколко месеца тъмничен затвор.

Турската Република иска да се отличава с голяма грижа за моралния порядък. „Партията на народа“, на която Мустафа Кемал е основател и председател, заяви това в края на 1927 г. в един паметен манифест. Този манифест обяви, че „всеки трябва да се владее, да има чувство на отговорност и респект към ближния, отличителни белези, по които трябва да се разпознават свободните хора, призовани да започнат да контролират собствения си живот“.

На еманципирането на туркинята трябва да съответствува една нова организация на семейството, тъй като то упражнява „непосредствено влияние върху моралното и материално развитие на индивида“.

Манифестът на „Партията на народа“ гласи:

„В нашия социален живот запазването и закрепването на семейството е най-важен принцип. Семейният живот, освободен от всяко вмешателство, несъвместимо с принципите на свободата, е обект, който привлича нашето най-голямо внимание в социалната област“.

В този манифест се казва още:

„Нашата главна цел е да насърчим у индивида и в семейството любовта към труда. Ние ще се вдъхновяваме във всички дела на партията от принципа, че практикуването на икономията в семейството трябва да стои над всичко и че то е средство за щастието и благоденствието на цялото общество“.

Това навежда на мисълта, която сам Мустафа Кемал изрази в последното си послание като председател на Турската република: „Бъдещите деца на Републиката ще могат да си поделят много повече блага и щастие, отколкото ние“.

[1] Личен статут — по време на Османската империя правната система на Турция е шериатска, подобно на други мюсюлмански страни. През 1877 г. има подобрение, но все още липсват модерни концепции. Освен това са приети две различни правни системи: единият за мюсюлманите, а другият за немюсюлманските поданици на империята. След провъзгласяването на Турската република на 29 октомври 1923 г. Турция започва да приема модерни закони. На 25 декември 1925 г. се взема решение за швейцарския граждански кодекс като модел за турския граждански кодекс: еднакъв за мюсюлмани и немюсюлмани, както и за равенство между жените и мъжете. — Б.ел.кор. ↑

ДРУГИ РЕФОРМИ

Това модернизиране на Турция, премахването на Халифата, отменянето на всички закони на Корана, се чувствува през последните години.

Така през февруари 1924 г. по причина, че болните се смущават, правителството на Ангора реши да отмени обичая да се прави зов за молитва или да се известява за смъртните случаи от висотата на минаретата.

Също тъй през 1925 г. за първи път чиновниците във всички администрации бяха задължени да работят през месеца на Рамазана^[1] както обикновено, като че ли не беше никакъв Рамазан, тъй като през време на Рамазана нощем се правят гуляи, а денем всеки се отдава на почивка и леност. Това причинява в държавната и обществена служби смущение и забавяне и не може да бъде търпяно в една страна, социалният живот на която трябва да се развива в хармония с тоя на другите страни. За първи път също през март 1926 г. сигналът за започване на постите на Рамазана в Цариград бе даден от обсерваторията, вместо да се даде, както дотогава, от овчари и наблюдатели при появяването на новолунието.

Събарят се всички преживелици на миналото и относно погребенията. Законът на Корана предписва мъртвците да бъдат обвивани само в един саван. Сега се употребяват оловни или дъбови ковчези. По-рано мъртвецът беше носен върху специално носило от родителите, приятелите и даже минувачите по улицата. Сега всичко се модернизира. През март 1926 г. във вечерните вестници в Ангора бе дадено следното описание на погребението на един министър:

„Днес в два часа се извърши погребението на министъра на публичните работи Сюлейман Сири бей. Ковчегът беше пренесен в джамията върху един общински автомобил. В шествието следваха председателят на Републиката Мустафа Кемал паша — Победоносния, първият министър Исмет паша, с цилиндър, целият министерски съвет, председателят на Великото национално събрание, много депутати и голяма маса народ. Едно отделение войска и жандарми придружаваха

шествието. Голяма маса народ присъстваше при опелото и всички бяха със свалени шапки“.

Някога беше запретино погребението да се придружава от музика; беше запретино върху турските гробове да се слагат венци. Сега мъртвите могат да бъдат изпращани до вечното им жилище при звуците на погребални химни, а гробовете се отрупват с грамади от цветя.

Друга промяна също предизвика сензация в Турция.

В стих 92, глава V, на Корана се казва: „О верующи, виното, хазартните игри, статуите са нещо отвратително, изнамерено от сатаната; въздържайте се от тях и ще бъдете щастливи“.

Всъщност думата *ансаб*, употребена в Корана, се отнася до камъните, които се издигат в някои свещени места, но тая дума беше разпространена върху всички други изображения. Оттук и осъждането на фотографията и скулптурата, които възпроизвеждат човешки черти.

През март 1924 г. се случи следното: няколко ученици в Цариград бяха наказани от учителите им, защото се фотографирали. Уведомено за това правителството заповяда анкета. Комисарството на Народната просвета заяви, че ако фактите излязат верни, учителите и всички, които считат фотографирането за неморално, ще бъдат уволнени.

На 30 май 1926 г. Мустафа Кемал заяви в Бруса на учениците в Училището за изящни изкуства:

„Някога хората боготворяха идолите и затова нашата религия запрещаваше изобразяването на живи същества. Но времената се измениха. Дойде време да разберем това. Нищо вече в нашата страна не е против рисунъка, живописата и скулптурата. Ние не можем да бъдем повече за една религия, която е против изящните изкуства“.

Всъщност морална революция се извърши и когато след няколко месеца бе осветена статуята на самия Мустафа Кемал, изработена от един виенски скулптор.

Министърът на Народната просвета реши в същото време да поръча при най-добрите чуждестранни артисти тип модел за бюста на председателя на Турската република.

През август 1928 г. един голям и висок паметник — дело на италианския скулптор Каноника бе издигнат в Цариград (Истанбул), на площад Таксим. Той представлява различните страни на турската

революция с много статуи на Мустафа Кемал Гаази, т.е. Победоносният. Този паметник бе осветен в присъствието на членовете на правителството, голям брой депутати и многоброен народ.

Позволявайки неговата статуя да се издигне навсякъде — в Ангора има две, от които едната на кон — Мустафа Кемал събужда във всички турски умове любов към изкуството с най-щастливи последствия, каквито са учредяването при Министерството на Народната просвета на комисия за изящните изкуства, основаването на дружество на турските артисти и създаването на Национален музей за живопис и скулптура.

[1] Рамазан (на турски: Ramazan) или Рамадан — месечното говеене (въздържание от храна, напитки и пр., само денем) по време на едноименния девети месец от ислямския календар. — Б.ел.кор. ↑

ЛАИЦИЗАЦИЯТА^[1] НА ТУРЦИЯ

При такова състояние на интелектуалната еманципация на умовете, Турция на Мустафа Кемал счете, че лаицизирането на образованието трябва да бъде нещо естествено и логично. Тази лаицизация започна през февруари 1924 г. Всички училища, без разлика на националност и религия, бяха задължени по силата на едно окръжно на Министерството на Народната просвета, да премахнат веднага всички религиозни емблеми, които фигурират в класните стаи и градините.

Много училищни директори християни снеха тия емблеми, но отказаха да свалят кръста от класните стаи. Тогава турските власти пристъпиха към затваряне на тия училища. Чуждестранните представители, главно тия на Франция, Англия и Италия, предприеха съответни постъпки пред турското правителство, но то заяви, че поддържа своето решение.

През август 1927 г. един декрет даде право на турските граждани, които са достигнали пълнолетие, да възприемат която религия желаят. Това бе прокламирането на абсолютната религиозна свобода в Турция.

Това прокламиране трябваше да има за логическо следствие разделянето на църквата от държавата. В своя законопроект по този въпрос правителството заявява, че според модерната цивилизация най-добрата система, способна да осигури суверенитета на нацията и да гарантира публичното право е демократическата и гражданска република.

Държавата със самия факт, че всъщност е една морална институция, е а priori една абстрактна идея. Тя не може следователно да изпълнява задълженията, които религията налага на отделните индивиди. Логически това трябва да повлече изчезването на всичко това, което в органическия статут на турската Република има връзка с религията.

С това държавата не насърчава безверието. Правителството желае само религията да не може да бъде превръщана в инструмент в ръцете на управляващите.

Религията обещава морално щастие на човешките същества, нейното място следователно е само в съвестта на хората. Тя е една съединителна връзка между Бог и човешките създания. Тази съединителна връзка ще бъде, както в миналото, представлявана от джамията, църквата, храма, синагогата, които ще се ползват всички от закрилата на държавата и законите.

На 9 април 1928 г. Великото национално събрание гласува единодушно с 269 гласа отделянето на религията от държавата. Този вот повлече премахването на параграфа в чл. 2 на конституционната харта, който гласи: „Държавната религия е мохамеданството“.

Той повлече също така и премахването на параграфа в члена, който се отнася до атрибутите на камарата върху „приложението на религиозните клаузи“, т.е., че отсега нататък председателят на републиката, депутатите и чиновниците ще се кълнат не вече в името на Аллах, а в своята чест.

Ето новата формула на клетвата на председателя на Турската република:

„Кълна се в честта си да спазвам и защитавам в качеството ми на председател на Републиката, републиканските закони и принципите на националния суверенитет, да разгърна всичките си усилия за щастието на турския народ, да служа винаги и непрестанно на дълга, който поех и да пазя честта и достойнството на Турция“.

Не ще и дума, че в интензивността на тази лаицизация, турските училища по теология трябваше да се закрийт. На общия конгрес на просветата, който се състоя в Ангора на 30 юли 1927 г., ректорът на обучението в Цариград предложи в официалните програми да не фигурира вече религиозното обучение, а директорът на Народната просвета на провинция Адана предложи резолюция, която още по-ясно изискваше премахването на часовете по религиозно обучение в училищата.

Създаде се закон, който прокламира религиозния неутралитет във всички училища, т.е. запрещаването да се преподава каквато и да било религия, даже мюсюлманската. И един американски мисионер г. Гилзон, признат за виновен, загдето е давал на учениците в своето

училище религиозно католическо образование, бе осъден в защита на принципа на един ден затвор. Последният обжалва тази присъда пред съда в Бруса, който в края на септември 1928 г. я потвърди. Известно време след това френското девическо училище Notre Dame de Sion в Смирна бе затворено до второ нареждане, загдето не бе уволнило трима учители, които се отдаваха на религиозна пропаганда сред учащите се.

Но от това не следва, че Турция е против религията. Далеч от това да премахне религията от съвестите на гражданите, тя би желала да ѝ осигури един нов живот и да ѝ влее нова сила, в хармония с модерните времена. Догмата, разбира се, трябва да бъде неизменна, но колко архаични формули, колко стари обичаи я обкръжават!

Професорите от турския университет си поставиха въпроса дали няма много обичаи, които в наши дни изглеждат твърде примитивни, като този богомолците да се изуват при влизане в джамиите. Ако това е, казват те, за да се запазят килимите и да няма прах, може да се намерят други средства за извършване на култа.

Те считат също, че може от молитвата да се премахнат повечето телесни движения, които се правят, защото тя е само едно издигане на душата към Бога, а не физическо упражнение.

Най-сетне няма ли средство да се направи по-приятно практикуването на култа, като се приспособи към модерния живот, чрез въвеждането на свещена музика, чрез проповеди, които да не се задоволяват само да тълкуват куплетите на Корана, а да вземат за теми предписанията на Корана или положения, взети от доктрината и морала?

По този начин в Турция би се създал един непознат на Исляма устрем към изкуство или религиозна философия и духовно красноречие и това духовно модернизиране би създало в хармония със социалното и политическо модернизиране едно ново състояние на Исляма; чрез това Ислямът би издигнал своя религиозен престиж, както и Турция чрез реформите би издигнала своя национален престиж.

И тия професори в турския университет образуваха през юни 1928 г. една университетска комисия за модернизиране на външните форми на религиозния култ. Толкова велики нововъведения се извършиха във всички области, че една реформа в практикуването на

самата мюсюлманска религия се налагаше в самия интерес на религията.

Така създаденото отново, благодарение на тласъка на Мустафа Кемал, отечество със своя нов манталитет, със своя нов хоризонт и със своите нови закони не прави вече разлика между раси и религии. За да бъде турската Република, според идеала на нейния основател Мустафа Кемал, една първостепенна нация, достатъчно е тя да се състои само от добри турски граждани.

С това паднаха от само себе си всички тия въпроси за малцинства, които тъй много смущаваха и подлагаха на сътресения политическия и социален живот на турския народ и предизвикаха толкова международни вмешателства във вътрешния живот на Турция.

С въвеждането в Турция на швейцарския Code civil, който не познава нито привилегии, нито изключителни мерки по отношение на когото и да било, със своето рационално схващане за хората и нещата, което счита равенството на всички граждани за основа на всички закони, християнските, арменски, еврейски и гръцки малцинства нямат повече нужда да бъдат закриляни от специални статuti.

Най-последната манифестация в това отношение бе тая на Лозанския договор, в чл. 42 на който се постановяваше, че „турското правителство ще благоволи да създаде относно фамилията статут на немюсюлманските малцинства необходимите постановления, които да позволят уреждането на въпросите, касаещи обичаите на тия малцинства“.

Същият този член предвиждаше: „Тия постановления ще бъдат изработени от специални комисии, съставени от еднакво число представители на турското правителство и от такива на всяко едно от заинтересованите малцинства. В случай на разногласие турското правителство и Съветът на Обществото на народите ще назначат по взаимно съгласие «един свърхарбитър, избран измежду европейските юрисконсулти»“.

Но когато Турция разтвори обятията си за всички свои синове, били те от мюсюлманска, християнска, арменска, еврейска или гръцка религия, прокламирайки, че всички нейни синове, без разлика на раса и религия, образуват отсега нататък и завинаги неразделна част от общото отечество, немюсюлманските малцинства разбраха, че е техен дълг и съвестта им изисква да се отзоват на тази прокламация.

Арменското, еврейско и гръцко малцинства едно след друго чрез петиции, тържествени декларации или чрез телеграми, изпратени в Ангора, декларираха, че се отказват от фамилния статут, предвиден в Лозанския договор.

Това е обединението в едно общо патриотическо чувство на всички тия различни етнически елементи, които във всички времена разделяха Турция с непреодолими прегради.

Наистина никой още от гърците, евреите и арменците, всички избиратели и избираеми, не е влязъл във Великото национално събрание, нито фигурира измежду висшите чинове в армията. Те не могат още да заемат служби нито в публичната администрация, нито в държавата. Това е, защото турското отечество бе създадено само от турците и защото неговите основатели желаят, за да приложат това абсолютно равенство, прокламирано от самата Република, времето да извърши своето дело и гърци, евреи и арменци да не бъдат само турски граждани по име, а да станат такива чрез духовните си и материални интереси, чрез афинитета и манталитета си.

Както турците проникват все повече и повече в търговския, банковия и индустриалния живот, който изглежда да е още в ръцете на гърци, евреи и арменци, при мисълта, че това широко поле представлява една значителна част от просперитета на общата нация и че следователно трябва също и те да приложат своите способности и да разгърнат усилията си, също тъй и гърци, евреи и арменци, станали турски граждани по сърце, ще могат в близко бъдеще да добият достъп там, гдето още нямат такъв.

Тогава ще се стигне до едно отечество в пълния смисъл на идеята и името. Не е ли националната идея тази, която взе надмощие над тия групировки, образуващи нации в нацията, фаворизирайки по този начин чуждестранните интриги и позволявайки чуждестранната намеса в отоманските работи?

[1] Лаицизация, лаицизиране — засилване влиянието на светското за сметка на религията и духовното в едно общество. — Б.ел.кор. ↑

ТУРСКИЯТ ЕЗИК

Така Турция можа да създаде своето национално единство. Тя желае да постави собственото си съществуване въвн от всяко чуждо влияние. Твърде дълго е била плячка на всякакви домогвания и вмешателства и откакто доби съзнание за себе си, тя преживява твърде естественото явление да се осмисли, да дойде на себе си, не се бои да отхвърли всичко, което е външно у нея, в своята велика и легитимна амбиция да стигне дотам, че да се самозадоволява.

Турция иска преди всичко нейният език да бъде турски. От много отдавна вече нейният език претърпя много изменения, в него проникнаха много чужди думи. Турция иска да се възвърне към неговото чисто начало, към езика на прадедите, при мисълта, че езикът е, който отразява гения на един народ и който съставлява самата душа на нацията.

Тя полага, прочее, усилия за изучаването на някогашния истински свой език, тя желае да възкреси това, което на пръв поглед изглежда архаично, тя желае да се освежи чрез народния говор, тя иска с една дума да достигне неговото очистване и да пресъздаде това свое богатство.

Великото национално събрание назначи една комисия по езика, която да се занимае с наименованията на местностите от гръцки и арменски произход. Така например, Кирклисе, което значи четиридесет църкви, стана Киркили, което значи област на четирийсетте; остров Принкипо стана Буюк Ада, което значи Големия остров; Сан Стефано стана Иешил кьой, което значи Зеленото село.

Турският език, като език национален, трябва също тъй да бъде единствено употребяван в Турция — в министерствата, администрациите, а също и във всички учреждения, публични служби, банки, анонимни дружества и пр. за всякакви операции, кореспонденции или договори, счетоводства или деловодства.

Гласуваният по този повод закон през април 1926 г., влязъл в сила през 1927 г., предвижда осъждане на глоба при нарушение и при

повторение на нарушението — запрещение да се продължава по-нататък всякаква търговия или индустрия.

По заповед на цариградския валия менютата на ресторантите трябва да бъдат написани най-напред на турски език и с този език трябва да си служат телефонните абонати при искане линия, както и търговците при афиширане на стоката си.

Трябва да се забележи, че още преди закона някои общини бяха побързали да вземат такива решения; така през юли 1925 г. общинските власти в Бруса бяха разпоредили да се поканят турските граждани да не употребяват друг, освен турски език. Тази покана под угрозата на строги санкции се отнасяше най-вече до хотелиерите, търговците и директорите на публичните предприятия.

Впоследствие движението още повече се засили: от една страна министърът на Народната просвета издаде едно окръжно, което задължаваше всяко чуждестранно училище да има най-малко трима турци, които да преподават най-малко тринадесет часа седмично турски език, история и география и да бъдат оставяни да повтарят класовете ония ученици, които не издържат успешно изпит по тия предмети.

От друга страна турският език трябва да се приложи и по отношение на самия Коран. Ако езикът е душата на една нация, ако Коранът е душа на турското население, недопустимо е тия две души да остават разделени и турчинът да не чете своята свещена книга на своя национален език. Превеждането на Корана на турски език, прочее, се налагаше. Трябваше да стане същото и с другите литургически мюсюлмански книги.

Една специална комисия бе назначена официално за тази цел. Впоследствие бе решено тази комисия да разшири работата си. Ето защо през януари 1927 г. тя бе разделена на три секции: първата, посветена единствено на превеждането на Корана, на втората бе възложена неговата редакция и прибавянето към текста на коментари, а на третата — да събере в сбита форма и да издаде един сборник с речи и проповеди на турски език, които да послужат на мюсюлманските проповедници.

Не може да съществува партикуларизъм, когато се касае за националното дело. Ето защо не трябва да се учудваме, че по силата на един закон, създаден през 1925 г., според който само турските

търговски камари бяха официално признати, полицията в Цариград уведоми чуждестранните търговски камари, че от 12 август 1926 г. те трябва да пристъпят към тяхното закриване.

„Търговските и индустриални камари в Цариград нямат легално положение. Тия камари, съставени от гърци и чужденци, се ползват с известни права, принадлежащи на държавата, и трябва да останат под контрола на Министерството на търговията. Те трябва следователно да спрат своите функции“.

Това обявление засягаше търговските камари: френска, основана още преди повече от 50 години, английска, създадена през 1887 г., американска, италианска и морската смесена камара.

Това закриване на търговските камари се счете като последица от унищожаването на капитулациите. Представителите на чуждите държави протестираха. Турското правителство не можеше да не знае, че тия търговски камари можеха да допринесат за развитието на търговските отношения на Турция и че представляват центрове, в които се събират документи и сведения и за турските търговци. Но в своето национализаторско дело правителството искаше чрез този акт да ги накара да си променят фирмите, за да не се смесват с официалните учреждения, и преди да разреши тяхното повторно откриване, да ги подчини на известни условия.

Някои казаха тогава, че това е триумфът на „туркизма“, че Мустафа Кемал иска всичко да „потурчи“, без да съзнават, че това е най-красивата почит, която те отдават на неговия патриотизъм. Но в делото на обновление на своята страна Мустафа Кемал не се спира пред никакви съображения. Турция преживява една криза на издигане. Трябва да се осигури успеха на всички реформи, които ще я направят по-силна, по-благоденствуваща, по-могъща, т.е. равна на най-великите модерни нации.

Като тия велики модерни нации Турция трябва да притежава всичко, което може да подпомогне развитието на нейната литература, и да установи всички думи на своя език. И в края на декември 1928 г. става известно, че Мустафа Кемал е решил да създаде чрез декрет Академия на литературата със седалище в Ангора и с петнадесет професори — литератори, избирани измежду най-известните в Турция, а тъй също, че в началото на януари 1929 г. той е натоварил назначената по езика комисия, която функционира при Великото

национално събрание, да състави един речник, подобен по замисъл и изпълнение на френския речник Larousse.

ИЗМЕНЕНИЕТО НА КАЛЕНДАРА

Мустафа Кемал и управниците в Ангора се занимават с още една дълбока и важна реформа — тая на календара.

Колкото консервативен и да бе в качеството си на шеф на мюсюлманската религия, султан Абдул Хамид се беше все пак спрял на възможността за отменянето на ислямския календар и заместването му от грегорианския календар. Той казваше:

„Време е да се въведе у нас грегорианския календар. Аз не считам това за невъзможно, както твърди Шейх-юл-Ислям; трябва само тази работа да се изпълни сръчно. Това ще създаде сигурно голямо вълнение, но пък какви преимущества ще се извлекат от възприемането на този календар!

Годишнината на моето възшествие на трона вече се празнува по този модерен календар на 31 август, без да е имало от страна на нашите верноподаници някакъв сериозен протест. Разликата от 12 дни между нашето изчисление на лунните месеци и слънчевата година докарва с течение на времето големи усложнения; така например, годишнината на едно раждане, което е станало през лятото, може с течение на времето да дойде да се празнува всред зима; добре ще е да се натовари една комисия да проучи основно този въпрос за реформиране на календара“.

Грегорианският календар се базира на слънцето и определя годината чрез настъпването на сезоните. Мюсюлманският календар не се занимава със сезоните, а се базира само върху фазите на луната. Оттам и различието между двата календара относно дните и месеците. Мюсюлманската ера датира от *егирата*, т.е. бягството на Мохамед. Първата година на тази ера е започнала в петък на 16 юли 622 г. след Христа. Времето, което изминава в различните фази на луната, е равно на 29 дни, 14 часа, 44 минути, 2 секунди и 8/10 от секундата. Всички тия различия между грегорианския и мюсюлманския календари бяха причина на постоянни досади.

Ето защо Националното събрание в Ангора не се поколеба да разреши смело въпроса; лунният календар изчезна. На 27 декември

1925 г. Националното събрание в Ангора гласува въвеждането на грегорианския календар, който влезе в сила от 1 януари 1926 г.

„Член 1. — В употребявания в турската Република календар първият ден в годината е този, означен в календара на другите нации.

Член 2. — Денят, който следва 31 декември 1341 (от егирата) е първи януари 1926 г.

Член 3. — Календарът на егирата може да се прилага в частните работи; първите дни на егирата и месечините се определят официално от обсерваторията“.

Един друг закон от същия ден се отнася до разпределението на времето:

„Член 1. — Върху територията на Турската Република денят започва в полунощ и часовете се броят от нула до двадесет и четири.

Член 2. — Меридианът, който отбелязва 30-я градус източна дължина (Гринуич), минаващ в околността на Исмид, се взема за база на изчисление за часовете в турската Република“.

По този начин турската Република, със съзнаване на бъдещето, което е запазено за нейната територия и за нейните жители, във всички области на мисълта и индустрията, на изкуството и търговията, на политиката и науката, сваля всички препятствия и подготвя пътища във всички направления. Мустафа Кемал, чувствайки, че турският народ е с него, има куража, колкото и смело да изглежда, да осъществи онова, което Повелителят на правоверните в своя страх и нерешителност се беше ограничил само да пожелае: „Сигурно това би предизвикало голямо вълнение“. А пък при Мустафа Кемал това не повдигна никакво вълнение.

ВЪВЕЖДАНЕТО НА ЛАТИНСКАТА АЗБУКА

Заменянето на турската с латинската азбука бе също възприето без никакви принуждения. Абдул Хамид беше отдавна заявил, че няма нищо чудно в това, гдето една голяма част от турското население не знае нито да чете, нито да пише, „защото не е лесно да изучи човек мистериите на нашето писмо“. И той бе изразил, както за грегорианския календар, следното пожелание:

„Може би задачата на нашия народ трябва да се облекчи, като се възприеме латинската азбука. Без съмнение, това ще създаде големи мъчнотии за някои звукове на нашия език, но сигурно то ще може да се нареди. Никой разумен човек не може да бъде против образованието“.

Повелителят на правоверните е на мнение да се възприемат много добри нововъведения при следната резерва: „Веднага щом като моят народ бъде в състояние да ги смели“.

Мустафа Кемал заявява от своя страна: „Нашият хубав и хармоничен език трябва да достигне до оная степен на развитие и съвършенство, за която неговите качества му дават право да претендира“.

Решено е необходимата трансформация да се извърши в най-кратък срок. Той не се бои да ускори този момент, защото в наши дни на аероплани и безжични телеграфи бързината трябва да бъде свойствена на човека и една твърде бавна еволюция ще доведе до отслабени от забавянето решения.

Турският език се пише с арабски букви. Тяхното означаване обаче е твърде сложно. Това позволява наистина на краснописците да правят от един куп букви цяла живописна и интересна картина, но за децата тя е тъй мъчителна, че те не могат да я усвоят; за възрастните пък е необходимо да добият по някакъв друг начин образование, преди да станат експерти в собствения си език, а чужденците тя обезсърчава със същата тази мистерия, за която говореше Абдул Хамид.

И това е, което беше причина, както казваше един от най-авторитетните журналисти на нова Турция, депутатът Фалик Рифки, че „колкото и да се бяха приближили до европейците, щом турците

вземеха перото в ръка, те се чувствуваха веднага още по-различни от тях, отколкото ако бяха продължавали да носят феса“.

Измежду образованите хора се беше вече създало голямо движение в полза на приемането на латинската азбука — по-лесна за изучаване от децата, по-достъпна също тъй и за един все помногочислен елит, както и за всички чужденци. Освен това латинската азбука е по-малко скъпа при книгопечатането, вестниците и изданията — неща необходими за живота на един народ, най-вече при желанието му за усъвършенстване и при волята му за широко разпространяване на неговите идеи.

Малко след това стана същото и с еврейските букви в Палестина — и това, което прави най-силно впечатление е, че начело на движението за възприемането на латинската азбука застана публицистът и писател Бен Яви, син на знаменития Елиезер Бен Иохудал, протагонист на възстановяването на древноеврейския език. През декември 1928 г. Бен Яви публикува в своето списание *Palestine Weekly* статии, както и една биография на своя баща, на древноеврейски език с латински букви.

СОЦИАЛНИ РЕФОРМИ

Трябва ли да говорим и за други реформи? Законът за седмичната почивка съществува в Турция от февруари 1924 г. Избраният за почивка ден е петък, който за мюсюлманите, съставляващи грамадното болшинство, отговаря на нашата неделя. Този ден всички жители трябва да почитат, защото по-рано израилтяните затваряха заведенията си в събота, католиците — в неделя, което се отразяваше зле върху търговията и индустрията. От страна на чуждестранните училища имаше известна съпротива. През март 1924 г. правителството обяви, че ще пристъпи към затваряне на всяко училищно заведение, което би се опитало да функционира в петъчен ден.

Но в своя дух към еволюция и прогрес Турция не упорствува, щом види, че известна реформа не дава желания резултат при прилагането ѝ. Констатира се, че петъчната седмична почивка се отразява зле върху турския икономически живот в сравнение с европейския икономически живот, че спирането на работата в петък внася бъркотия в търговските отношения.

По инициатива на Турската търговска камара в Цариград и на депутати от този град Националното събрание в Ангора бе сезирано с една проекторезолюция, която обяви неделния ден, а не вече петъка, за седмичен ден за почивка.

Изработен бе и закон за труда. Според този закон никое публично или частно предприятие не може да приема като ученици или работници деца по-малки от дванадесет навършени години и се запрети да работят в мините лица, които не са достигнали осемнадесетгодишна възраст.

Продължителността на работата не може да превишава шестдесет часа седмично, ведно с времето необходимо за обедна почивка, за молитва и за поддържането на заведението, машините и инструментите. Работниците имат право най-малко на един час дневна почивка. Почивката не е задължителна, ако продължителността на работата не надминава шест часа дневно или пет часа нощна работа.

Ако една група работници, за да отиде на мястото на работата, трябва да напусне жилището, което ѝ е определено от господаря, и да си служи с превозни средства, времето необходимо за пътуване, отиване и връщане се брои в десетте часа ежедневна работа. Продължителността на работата в мините или под земята не може да надминава шест часа дневно, в които влиза и един час минимална почивка, както и времето необходимо за молитва.

С изключение на юношите, които нямат навършени седемнадесет години, работниците са длъжни при случай на форсмажор^[1] да работят и повече от регламентираното време; за своята допълнителна работа те получават допълнително възнаграждение. Когато се касае за първични материали или хранителни продукти, подлежащи на развала, работата може да бъде продължена най-много два часа дневно. Общото число на тия допълнителни часове не може да превиши 130 на работник годишно. За допълнителните часове нормалната работа се заплаща с увеличение най-малко от 50%.

Нощната работа за юноши, които нямат навършени седемнадесет години, е забранена, с изключение на службите по телефона. Работата между 20 ч. и 6 ч. се счита нощна. Тия, които работят през нощта, не трябва да работят през деня и обратно. Един интервал от дванадесет часа трябва да измине между нощната и дневната работа.

Една реформа, която бе благоприятно посрещната в Турция, бе премахването през 1924 г. на „дима“ или феодалния данък, който тежеше върху селското съсловие и събирането на който, поверявано на не съвсем скрупульозни агенти, даваше основания за безброй оплаквания. Този феодален данък „дим“ беше заместен с консумативен данък върху произведенията на земята и с увеличение размера на поземления данък.

Друг закон бе законът за поданството, приет през юни 1928 г. и приложен от 1 януари 1929 г., според който всички деца, родени в Турция след 1 януари 1929 г. от баща чужденец, сам роден в Турция, са турски поданици, с изключение децата на дипломатическия или консулски корпус, които могат при навършване на пълнолетие да избират между поданството на баща си и майка си. Туркините, които се омъжват за чужденци, запазват турското поданство, докато чужденките, които се омъжват за турци, придобиват поданството на съпрузите си.

През февруари 1924 г. започна сеченето на новата турска монета. На лицевата страна две дъбови клонки и един сноп житни класове в средата. На другата страна полумесец и над него шестовърха звезда. Монетата носи надпис: Турска република.

През октомври 1925 г. по искане на Министъра на хигиената се премахна и *мушарабието*, тази прозоречна преграда от летви, която скриваше турските жени.

За обновата на една страна от значение е да се знае какъв е точният брой на жителите в градовете и селата и общият брой на цялото население. В зависимост от броя на това население се явяват редица въпроси от най-съществено значение за развитието на страната. Ето защо всяка политическа или икономическа власт трябва да прибегва до услугите на демографската наука. Преброяването на населението се налага.

А нямаше нищо по-мъчно от това за Турция, в която населението е разпръснато и гдето къщите нямат портиери и следователно няма кой да бъде натоварен, както в другите страни, с попълването на преброителните листове. Освен това, ако в самия Цариград повечето от половината улици бяха някога без имена и номера и много улици претендираха за едно и също наименование, какво да се каже за другите градове, в които градски управления почти не съществуваха или бяха с много дефекти?

Абдул Хамид се беше опитал да извърши преброяване на поданиците си, но постигна най-относителни резултати. За да се добере до точни цифри, правителството на Мустафа Кемал взе най-строги и оригинални мерки.

Организирана бе централна статистическа служба, поставена в зависимост от председателството на Министерския съвет и обхващаща 50 000 чиновници. Тази служба се постави под ръководството на един белгийски техник, г. Жакард. За извършване на операцията се избра петък — мюсюлмански ден за седмична почивка — 28 октомври 1922 г. Цариград бе разделен на 2476 сектора, всеки един обхващащ по около 120 жители, с по двама преброители във всеки сектор. На цялото население бе дадена заповед да остане през целия ден на 28 октомври по домовете си и се организираха медицински служби, за да не напуска никой жилището си под каквото и да било предлог. Заповядано бе също всеки под страх от глоба от 25 турски лири, веднага събираеми,

да отговори на всички въпроси на преброителите. Вечерта един топовен изстрел извести на населението, че преброяването е свършено и че то може да излезе от домовете си.

По този начин преброяването се извърши твърде лесно. Според получените резултати населението на Турция възлиза на 13 660 275 жители. Цариград брои 810 000 и Ангора 74 784, от които само 25 000 жени.

Осем града имат население по и над 40 000 жители; 147 имат по и над 5000 жители; 240 населени пункта — центрове на кази^[2] и вилаети^[3] имат население по-малко от 5000 жители.

Статистиката позволи да се установи, че Азиатска Турция обхваща 92,35% от населението и 95,85% от общата повърхност на страната, че на кв. километър се падат по 18 жители, при средна гъстота 43 жители на кв. километър в Европейска Турция и 17 в Азиатска Турция. В последната най-голямата гъстота достига до 29 жители на кв. километър за вилаетите край Черно море и само 8 жители на кв. километър за вилаетите на Източния Анадол.

Това преброяване показва на Мустафа Кемал и на неговото правителство, че турската земя е твърде обширна за броя на нейните жители и следователно, че тя цялата не може да бъде използвана. То показва също, че в Турция трябва да се вземат мерки за увеличение на населението и да се започне една политика на имиграция.

Турция разчита понастоящем на размяна на населението с Гърция; тя отправи също апел към своите синове, които живеят в Югославия, Румъния, България и другаде, да се завърнат в родната си страна, осигурявайки им веднага след завръщането им земя за обработване, земеделски инструменти и даже капитали.

През януари 1929 г. стана известно, че старите мерки и теглилки, като оката и аршина, не ще се употребяват повече и че ще бъдат заменени с метъра, килограма и литъра. Един законопроект, целящ унифицирането на мерките и теглилките, е вече внесен в Националното събрание в Ангора.

[1] Форс-мажор — непредвидено и непреодолимо обстоятелство или пречка. — Б.ел.кор. ↑

[2] Каазá или казá (на турски: kaza) — административно-териториална единица в Османската империя. Съответствала е по

значение на околия в България. — Б.ел.кор. ↑

[3] Вилает — най-голямата административно-териториална единица в Османската империя и наследилата я Турция. Всеки вилает се дели на околии, наречени илчè (на турски ilçe), които отговарят на старото подразделение на вилаета — каазата. — Б.ел.кор. ↑

МОДЕРНИЗИРАНЕТО ДАВА НА ТУРЦИЯ НАЦИОНАЛНА ДУША

Какъв изминат път под влиянието на Мустафа Кемал в модернизиранието на Турция! В тази страна Ислямът бе твърде дълго живял със своите особености и в изолация. Той беше привикнал всички, дори своите собствени ученици, на една неподвижност, която нищо не можеше да оправдае и която не можеше да свърши, освен с безпомощен и пълен упадък.

В сляпото и невежествено тълкуване на доктрината на Мохамед, резигнацията бе довела Турция — както води още и други мюсюлмански страни — до един фатализъм, който впрочем никога не е съществувал в Корана.

Подчиняването на Бога, на неговата воля не изисква онова истинско самоумъртвяване, което се дължи на леността или на слабостта на индивида, който, за да се извини за своята апатия и немощ, се скрива зад удобната, но от толкова векове фатална за Исляма дума: „Иншаллах^[1]!“

Абдул Хамид, Повелителят на правоверните, е писал:

„Коранът не проповядва никъде фатализъм, а само леността и глупостта направиха последния да вземе ония размери, в които го виждаме днес. Какво по-удобно от нашето «Иншаллах», за да се извини слабостта и леността? Мохамед иска подчинение на Бога, но не във формата на един глупав фатализъм. Велика е добротата на Аллаха, но той не може да се грижи за ежедневните нужди на всекиго; човек трябва да мисли и да работи сам. «Който не сее, не ще пожъне; който не работи, не ще има хляб да яде» — това е, което, за нещастие, нашият народ не е успял още да разбере. Християните го разбраха по-добре. И тяхната библия казва: «Не мислете за утрешния ден, защото Бог ще се погрижи за вас, както се грижи за птичките във въздуха и животните по земята». Но въпреки това християните предвиждат и се трудят. Ето защо те прогресират — а ние се оставихме да бъдем изпреварени“!

А светът е един жив организъм, който еволюира не само във времето и пространството, но и по различни други начини, според географското положение, етническите условия и даже климатичните особености на дадена страна. Животът не е миналото; за един народ той е много по-малко и настояще, отколкото бъдеще, което винаги носи със себе си по-добри условия за социално благополучие. Мустафа Кемал разбра това.

От духовна гледна точка Ислямът може, както впрочем всяка друга религия, да продължава да бъде подчинение на повеленията на Бога. Вярата е отношение на душата към Бога. От тая гледна точка всяка религия е свещена. Но умът, чиито способности се развиват във всички области тук долу и който за своето процъфтяване и своето щастие трябва да проникне във всички познания, научни и други, не може и не трябва да се отдава на никаква резигнация.

Впрочем сам Ислямът в интелектуално и духовно отношение бе засегнат, както бяха засегнати преди него християнизъмът и юдаизъмът. Той трябва да еволюира и той еволюира понякога, без да забележи, въпреки непримиримостта на консерваторите, които биха желали да го изолират от света и живота.

Това беше може би възможно някога, когато Ислямът бе още в своето начало, в Арабия, около Мека и Медина. Но и той излезе вън от границите на своята люлка. Той се разпростря в Азия, той влезе в контакт със Запада и се сблъска с европейската цивилизация. Нашият модернизъм му разкри причините на неговия упадък — тъй дълбоки, че много нации го счетоха за лесна плячка; накара го да почувствува цялата си беднота във всичко онова, което в наши дни е литературна култура, естествени и технически науки.

Беше ли милостивият и състрадателен Аллах, както е казано в Корана, този, който затвори вратите на прогреса за избрания от него народ? Но тия врати се отвориха за мюсюлманите, за турците, които, прониквайки в европейските училища, възлизаха по стъпалата на модерното знание.

Като хора те добиха съзнание за себе си и за времето, в което живеят. Като мюсюлмани, турци, те се почувстваха дълбоко унижени в своите надежди и в своето интелектуално развитие. Не би ли било, прочее, позволено и на тях, запазвайки вярата на своите прадеди, да участвуват в търсенето на законите, които най-добре биха отговаряли

на днешните условия на мислене и живот? Не биха ли могли, прочее, и те да прибегнат до свободния арбитър, до опита, даже до един разум, който не само не би бил враждебен на религията, но не би бил и в противоречие с нея?

Сам Мохамед е казал на хората, на мъжете и жените, да се просвещават. Той е казал — и хадитите предават тия негови думи — че „да се забранява науката е светотатство“, че „да се търси тя, значи да се върши дело на поклонение пред Бога“, че „преподаването на знанието е благодеяние към хората“. Той е казал още, че „науката е живот за Исляма и опора за вярата“, че „науката е една религия“, че „молитвата е една друга такава“ и че „по за предпочитане е човек да изучава, отколкото да се покланя“. И той е заклел своите последователи: „Идете да търсите просвета навсякъде и ако потръбва, идете и до Китай“.

Със самия факт, че е казал това, с факта, че е заклел своите последователи да се просвещават, той е казал мълчаливо, че ако душата трябва да се подчини на Бога, умът не трябва да изпада в резигнация.

В този смисъл Мустафа Кемал може да претендира, че е истински тълкувател на доктрината на Мохамед. Всъщност, той не се докосна до законите на последния, освен дотолкова, доколкото те се отнасят до светските работи.

От законодателна гледна точка Мохамед е бил само един човешки законодател и неговото законодателно дело може да бъде изменяно според нуждите на времето, защото очевидно е, че той е имал предвид нуждите на своето време. Ето защо Мустафа Кемал не е в противоречие с Мохамед; от чисто човешка гледна точка би могло даже да се каже, че той е продължител на неговото дело.

В действителност, колкото повече турчинът мюсюлманин става по-образован, толкова повече той ще може да работи за славата на Аллаха и толкова повече ще може да постигне това, за което е живял и работил сам Мохамед. Но Мустафа Кемал не би бил човек на модерните времена, ако към това развитие на индивида не бе присъединил и развитието на нацията.

Ако Ернест Ренан^[2] беше жив, той сигурно би аплодирал делото на Мустафа Кемал, защото последният, въз основа на самите негови теории, направи от Турция една истинска нация. Това, което е

характерно за държави като Франция, Германия, Англия, Италия, Испания, то е смесването и сливането в едно на населенията, които ги съставляват.

В тия страни, казваше Ернест Ренан в Сорбоната на 11 март 1882 г. „няма нищо подобно на това, което вие виждате в Турция, гдето турчинът, славянинът, гъркът, арменецът, арабинът, сириецът, кюрдът са си останали и до днес също тъй различни, както и в деня на тяхното завладяване“. Турската система — това е „пълното отличаване на хората, според тяхната религия“.

Ернест Ренан добавяше:

„Турската политика на разделяне на отделните националности според тяхната религия има много и най-сериозни последици: тя предизвика разрушението на Ориента. Вземете един град като Солун или Смирна; в него вие ще намерите пет или шест отделни общности, всеки един от които има своите спомени и които нямат почти нищо общо помежду си“.

А според Ернест Ренан същността на една нация се състои в това, щото всичките индивиди да имат много общи неща, както и да са забравили много неща. А Мустафа Кемал, който не отличава хората едни от други според тяхната религия, който установи със закон религиозния неутралитет и възприе швейцарския Code civil, превърна религиозните общества, които живееха в Турция, в една национална общност.

В Турция няма вече други, освен граждани, равни пред законите. Малцинствата: гръцко, арменско, еврейско, забравяйки „много неща“, се присъединиха към турската нация и от деня на това присъединяване всички мюсюлмани, арменци, евреи, гърци имат „много общи неща“.

Модерната нация, според Ернест Ренан, е „един политически продукт, създаден от една серия факти, съгласувани в един общ смисъл“. Всички факти, които се извършиха в Турция от 1918 г., създаването на едно освободително правителство в Ангора, отблъсването на неприятеля, премахването на султаната и халифата, всички други реформи се сляха в една и съща обща цел — спасяването на Турция от разчленение и вдъхването в нея на нов живот. Този „исторически резултат“ направи от Турция „една модерна нация“.

Ернест Ренан изтъкваше най-сетне, че една нация в своето създаване не зависи всъщност от расата, езика, интересите,

религиозния афинитет, географията, военните нужди. Нацията е един духовен принцип, една душа, „една голяма солидарност, създадена от чувството на жертвите, които са били дадени, и готовността да се дадат нови“. Давайки на Турция възможност да се самоосъзнае, пробуждайки у всички турци, без разлика на раса и религия, желанието да имат най-сетне един общ живот, с чувство, което да съществува не вече в метафизиката на божественото право, а в действителността на историческото право, Мустафа Кемал даде на своята страна истинската душа, каквато тя не е имала никога в течение на вековете.

Много империи в древността, колкото и могъщи да са били, не представляваха това, което ние днес разбираме под понятието отечество. В това отношение Турция беше, тъй да се каже, почти една отживелица от миналото. Създавайки това „морално съзнание“, което според Ернест Ренан се нарича „нация“, Мустафа Кемал направи от Турция едно истинско отечество, в което отсега нататък ще има общност на спомените и общност на надеждите, любов към миналото и любов към бъдещето и над всички религии ще цари религията на прогреса за благо на нацията.

В това отношение той е един от най-великите хора на модерните времена.

[1] Иншаллах! (религ.) — ритуално молитвено възклицание, използвано като знак за смирението на мюсюлманина пред волята на Аллах. — Б.ел.кор. ↑

[2] Ернест Ренан (1823–1892) — френски философ, писател, археолог, историк на религията, ориенталист и филолог. — Б.ел.кор. ↑

Издание:

Автор: Жанъ Мелиа

Заглавие: Мустафа-Кемалъ или Нова Турция

Преводач: Ал. Папанчевъ

Издател: Печатница Ел. Петковъ

Град на издателя: София

Година на издаване: 1929

Тип: Очерк

Печатница: Печатница Ел. Петковъ — София

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/19557>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.